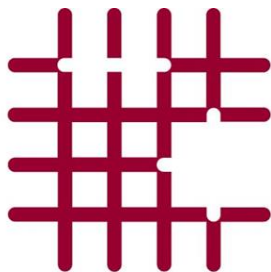

Fokkerij en Voortplantingstechnieken

Anima(l) sana in corpore sano

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Aanbiedingsbrief

Den Haag, februari 2016

Excellentie,

Met plezier biedt ik u hierbij de actualisering van de zienswijze "Fokkerij en Voortplantingstechnieken – anima(l) sana in corpore sano" aan.

Ethische vraagstukken met betrekking op fokkerij en voortplantingstechnieken blijven onverminderd actueel. Sinds de eerste publicatie van de Raad in 2010 zijn er nieuwe technieken ontwikkeld die toegepast kunnen worden in de fokkerij. Denk hierbij bijvoorbeeld aan gene-editing, een veelbelovende genetische techniek die felle reacties uitlokt van voor- en tegenstanders. Ook zijn diverse partijen aan de slag gegaan met de aanbevelingen uit de vorige zienswijze waaronder het door de Raad geïntroduceerde Afwegingskader fokkerij en voortplantingstechnieken.

Het is belangrijk om te blijven investeren in een zorgvuldige, consistente afweging en besluitvorming bij keuzes die gemaakt worden in de fokkerij. Nog meer dan voorheen ligt er voor het fokkerijbedrijfsleven de uitdaging om transparant te zijn naar de maatschappij over haar afwegingen en keuzes. Voor de overheid is hierbij de taak weggelegd om de wettelijke randvoorwaarden goed te regelen en ondersteunend te zijn bij deze afweging. Het Afwegingskader van Raad biedt hier een handvat voor.

De RDA hoopt dat deze zienswijze bijdraagt aan een zorgvuldige discussie waarin plaats is voor ratio én emotie. Vanzelfsprekend is de RDA bereid om uw ministerie en andere betrokkenen nader te adviseren over de implementatie van de aanbevelingen uit deze zienswijze.

Met vriendelijke groet,

Ir. M.H.W. Schakenraad
Secretaris Raad voor Dierenaangelegenheden

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
1. Aanleiding en vraagstelling	10
1.1. Aanleiding	10
1.2. Hoofdvraag.....	10
1.3. Aanpak	10
2. Maatschappelijke context.....	12
2.1. Bij de adviesvraag	12
2.2. Lopende initiatieven	12
2.3. Politiek-bestuurlijk.....	14
2.4. Onderzoek en advies	15
2.5. Dilemma's en kansen.....	16
3. Definities	18
3.1. Fokkerij	18
3.2. Fokprogramma	18
3.3. Voortplantingstechnieken	21
3.3.1. <i>Overzicht voortplantings- en selectietechnieken .....</i>	<i>21</i>
3.3.2. <i>Aanvullende opmerkingen .....</i>	<i>23</i>
3.4. Genetische technieken	24
4. Ethische afweging	26
4.1. Neveneffecten.....	26
4.2. Ethiek.....	26
4.2.1. <i>Intrinsieke waarde .....</i>	<i>26</i>
4.2.2. <i>Duurzaamheid .....</i>	<i>27</i>
4.2.3. <i>Biodiversiteit .....</i>	<i>27</i>
4.2.4. <i>Morele verantwoordelijkheid .....</i>	<i>28</i>
4.2.5. <i>Principes .....</i>	<i>28</i>
4.3. Afwegingskader	28
5. Elementen voor het Afwegingskader	35
5.1. Meten van dierenwelzijn.....	35
5.2. Fokkerij en dierenwelzijn.....	35
5.2.1. <i>Indicatoren voor vitaliteit en fysieke gezondheid .....</i>	<i>36</i>
5.2.2. <i>Indicatoren voor soorteigen gedrag en mentale gezondheid.....</i>	<i>36</i>
5.2.3. <i>Indicatoren voor integriteit .....</i>	<i>37</i>
5.2.4. <i>Weging .....</i>	<i>37</i>
6. Conclusies en aanbevelingen.....	39
6.1. Kaderstelling	39
6.2. Actoren	39
6.2.1. <i>Fokkers.....</i>	<i>40</i>

6.2.2.	<i>Overheid</i>	40
6.2.3.	<i>Consument</i>	40
6.3.	Best practices	41
6.4.	Voor verbetering vatbaar	41
6.4.1.	<i>Paarden</i>	41
6.4.2.	<i>Productiedieren</i>	42
6.4.3.	<i>Hobbydieren</i>	42
6.4.4.	<i>Gezelschapsdieren</i>	43
6.5.	Instrumenten	44
6.5.1.	<i>Afwegingskader</i>	44
6.5.2.	<i>Gedragscodes</i>	44
6.5.3.	<i>Transparantie</i>	44
6.5.4.	<i>Wet- en regelgeving</i>	45
6.6.	Aanbevelingen	45
6.6.1.	<i>Algemeen</i>	46
6.6.2.	<i>Fokkers</i>	46
6.6.3.	<i>Overheid</i>	47
6.6.4.	<i>Koper en verkoper</i>	48
6.6.5.	<i>Andere partijen</i>	49
Bijlage A.	Oorspronkelijke vraagstelling	50
Bijlage B.	Lijst van geraadpleegde bedrijven en organisaties	52

Procedure

Deze zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden is voorbereid door een forum bestaande uit de raadsleden dr. Franck Meijboom en prof.dr.ir. Johan van Arendonk (voorzitter). Dr. Ester Ellen en ir. Lucia Kaal zijn als externe experts toegevoegd aan het forum. Hierbij zijn zij ondersteund door secretaris ir. Marc Schakenraad en adjunct-secretaris drs. Maartje Oonk van het RDA-team.

Leeswijzer

Deze zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden is een advies aan de minister en staatssecretaris van Economische Zaken. Het betreft een actualisatie van de zienswijze die in 2010 is geschreven naar aanleiding van een verzoek van minister Verburg van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Aanleiding voor deze actualisatie zijn de opkomst en ontwikkeling van nieuwe technieken op het gebied van fokkerij en voortplantingstechnieken.

In hoofdstuk 1 en 2 wordt ingegaan op de adviesvraag en de maatschappelijke context. De analyse van de fundamentele principes van de fokkerij treft u – samen met de door de Raad gehanteerde definities – aan in hoofdstuk 3. Uit de analyse wordt duidelijk dat er fundamentele ethische vragen met de fokkerij gemoeid zijn. Dit leest u in de hoofdstukken 4 en 5. Om deze ethische vragen te kunnen hanteren presenteert de Raad een Afwegingskader, eveneens in hoofdstuk 5. Tot besluit wordt in hoofdstuk 6 geduid wie welke verantwoordelijkheden heeft inzake de fokkerijvraagstukken en worden aanbevelingen gedaan op welke wijze de betrokkenen daar invulling aan zouden moeten geven.

Samenvatting

In 2010 publiceerde de Raad voor Dierenaangelegenheden zijn zienswijze Fokkerij en Voortplantingstechnieken. Sinds die tijd zijn er nieuwe technieken ontwikkeld, discussies gevoerd en zijn partijen aan de slag gegaan met het afwegingskader en aanbevelingen uit deze zienswijze. De vraagstukken rond fokkerij en voortplantingstechnieken blijven ook in 2016 actueel. Dit vormt voor de Raad aanleiding om deze actualisatie uit te brengen.

Fokken is inherent aan het houden van dieren. De dierhouder bepaalt in meer of mindere mate welke dieren nakomelingen produceren. Fokken is het door de mens selecteren en met elkaar paren van dieren met als doel de eigenschappen van de volgende generatie zodanig te veranderen, dat ze meer met het – door de mens – gestelde fokdoel overeenkomen. Fokken komt (dus) ten goede aan mensen, maar niet altijd aan de dieren. Daarmee roept fokken de ethische vraag op: "hoe ver mag je gaan met het aanpassen van dieren aan de belangen van de mens?".

Het beantwoorden hiervan vraagt om een afweging van verschillende belangen. Deze zienswijze beoogt handvaten te geven hoe dilemma's die samenhangen met fokkerij geanalyseerd en afgewogen kunnen worden. Daarnaast wordt er ingegaan op welke partijen een rol spelen bij deze afweging.

Hoe wordt de belangenafweging gemaakt?

In 2010 heeft de Raad een Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken gepresenteerd, gebaseerd op de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier. Het Afwegingskader is de afgelopen jaren getoetst op praktische bruikbaarheid en effectiviteit. Geconcludeerd is dat het kader goed werkbaar is voor fokkerijprogramma's of voortplantingstechnieken bij landbouwhuisdieren. Voor paarden, hobbydieren en gezelschapsdieren is deze toets nog niet uitgevoerd.

Het Afwegingskader bouwt voort op twee zienswijzen van de Raad: het Afwegingskader voor Dierbeleid dat de Raad in zijn zienswijze *Agenda voor het Dierbeleid* presenteerde en het *One Health* afwegingskader. Het Afwegingskader is een instrument om verschillende belangen gestructureerd en transparant tegen elkaar af te wegen.

Het Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken gaat uit van de onderliggende ethische vraag: Hoe ver mag je gaan in het aanpassen van dieren aan de behoeften en belangen van de mens? Om deze onderliggende ethische vraag in de praktijk te kunnen hanteren bevat het Afwegingskader een stappenplan met de volgende specifieke vragen:

1. Analyse van de status quo van de betreffende dierpopulatie en het aanvoeren van maatschappelijke, economische en alle andere argumenten waarom men tot een fokprogramma wenst over te gaan.
2. Wat wordt beoogd met het betreffende fokprogramma of de voortplantingstechniek en wat is het belang en de noodzaak ervan?
3. Hoe haalbaar is het geformuleerde fokdoel of het voortplantingsresultaat binnen tien jaar?
4. Zijn er reële alternatieven om het beoogde doel te bereiken?
5. Leidt het fokprogramma of de voortplantingstechniek tot schade aan de gezondheid of het welzijn van de betrokken dieren, waaronder behalve ouderdieren steeds ook

hun eventuele nakomelingen worden verstaan? Of draagt het wellicht bij tot verbetering van een bestaande slechte situatie op die gebieden?

6. Leidt het fokprogramma of de voortplantingstechniek tot aantasting van de integriteit van de betrokken dieren? Of draagt het wellicht bij tot verbetering van een bestaande slechte situatie op dat gebied?
7. Komt door toepassing van het fokprogramma of de voortplantingstechniek de volksgezondheid in het geding? Zo ja, hoe wordt die gewaarborgd?
8. Komt door toepassing van het fokprogramma of de voortplantingstechniek de biodiversiteit in het geding? Zo ja, hoe wordt die gewaarborgd?
9. Zijn er andere relevante waarden uit het One Health afwegingskader die meegenomen dienen te worden? Zo ja, welke en hoe worden deze meegenomen?

De uiteindelijke afweging van alle aspecten in het beantwoorden van de specifieke vragen moet leiden tot een antwoord op de vraag: wegen de belangen die gepaard gaan met het fokprogramma of de voortplantingstechniek op tegen de (mogelijke) schade?

Niet alle vragen in het Afwegingskader zullen in alle gevallen even relevant lijken. De Raad is echter van mening dat het van belang is deze vragen wél allemaal aan de orde te laten komen, aangezien door een systematische afweging de verantwoordelijkheid van de direct betrokken mensen gestalte kan krijgen. Het Afwegingskader is niet 'in steen gehouwen': aan de hand van de ervaringen in de praktijk kan het desgewenst bijgesteld en/of aangevuld worden.

Alleen het inzichtelijk maken van afwegingen is niet voldoende. Het gaat uiteindelijk om de toepassing en uitvoering die volgt na het maken van deze afwegingen. Het Afwegingskader is juist ook bedoeld om keuzes met betrekking tot fokbeleid op een consistente en transparante manier inzichtelijk te maken.

Wie maakt de afweging?

Het doel van de fokkerij wordt geformuleerd op het niveau van een populatie in een fokverband. Om de gewenste veranderingen te realiseren, worden keuzes gemaakt op het niveau van individuele dieren. Met fokkerij gaan collectieve belangen gepaard zoals milieu en biodiversiteit, die de individuele fokker te boven gaan.

Door middel van onderscheidende borgingssystemen kan marktwerking in de fokkerij bewerkstelligd worden. Hier is een grote rol voor de private regulering in de diverse productieketens (in alle dierhouderijsectoren) weggelegd.

De afwegingen in de fokkerij worden derhalve gemaakt door de fokkers, de overheid en de kopers:

- Fokkers zijn vrijwel altijd afhankelijk van andere fokkers voor het maken van hun fokbeleid. Afwegingen dienen daarom op het niveau van fokverbanden gemaakt te worden. Transparantie richting de maatschappij blijft hierbij een aandachtspunt. Het fokkerijbedrijfsleven draagt – samen met andere partijen in de dierlijke keten – een verantwoordelijkheid om ethische vraagstukken rondom fokkerij gezamenlijk aan te pakken. Dit zou onder andere vorm gegeven kunnen worden door de actuele discussie rondom gene-editing pro-actief te voeren.
- De overheid is verantwoordelijk voor het vaststellen van de minimumnormen voor het welzijn en de gezondheid van dieren in Nederland inclusief ondersteunde

instrumenten als Identificatie en Registratie. Daarnaast kan de overheid ondersteunen bij het bevorderen van transparantie.

- Kopers van dieren hebben een zeer directe invloed op de fokkerij, omdat zij deels de marktvraag voor bepaalde soorten, rassen en typen dieren bepalen. Uit hoofde van hun verantwoordelijkheid als dierhouder dienen zij zich goed voor te (laten) lichten over welzijns- en gezondheidsaspecten van dieren die zij kopen.
- Kopers van dierlijke producten staan te ver af van de fokkerij om ze direct te betrekken rond fokkerij. Zij kunnen wel een bewuste keuze maken voor een dierlijk product waar welzijn en gezondheid van dieren een onderdeel van is.

Aanbevelingen

De afgelopen jaren is er door verschillende partijen geïnvesteerd in consistente en transparante afwegingen met betrekking tot fokkerij en voortplantingstechnieken met behulp van het afwegingskader van de RDA uit 2010. De Raad acht het van groot belang dat dit wordt voortgezet.

De Raad doet de volgende aanbevelingen:

1. Het fokbeleid en beslissingen over het gebruik van (voortplantings)technieken dienen transparant en consistent vastgesteld te worden aan de hand van het voorliggende Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken zoals dat in deze zienswijze wordt gepresenteerd.
2. Verdere concretisering van het Afwegingskader is wenselijk om kleinere fokverbanden en individuele dierhouders in staat te stellen hun eigen handelen te toetsen, te onderbouwen en eventueel te wijzigen.
3. Fokkers dienen de verschillende belangen die samenhangen met de fokkerij op een transparante wijze tegen elkaar af te wegen volgens het Afwegingskader. Deze afweging moet op het niveau van de rasverenigingen en fokkerijorganisaties plaatsvinden, omdat fokkerij per definitie een populatieaangelegenheid is.
4. Fokkers dienen de maatschappij inzicht te geven in afwegingen die zij maken in hun fokdoelen en aan te geven op welke wijze zij handelen om deze fokdoelstellingen te bereiken. Het is essentieel om hierin samen op te trekken met partijen 'verderop' in de dierlijke keten.
5. De Raad adviseert alle partijen die betrokken zijn bij afwegingen rond fokkerij om de dialoog rondom kloneren en gene-editing pro-actief aan te gaan op basis van het door de Raad gepresenteerde Afwegingskader.
6. Fokkers dienen een maatschappelijk aanvaardbare oplossing te hebben hoe om te gaan met 'overtollige', uitgeselecteerde dieren. Deze zijn immers inherent aan de fokkerij.
7. De overheid dient een algemene bepaling om het zover mogelijk voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen bij het fokken van landbouwhuisdieren wettelijk te verankeren in het Besluit houders van dieren (conform artikel 3.4, fokken met gezelschapsdieren)

8. In het kader van het Fokkerijbesluit dient de overheid te zorgen voor voldoende effectieve eisen aan fokkerijorganisaties en stamboeken. Het Fokkerijbesluit zou derhalve ook betrekking moeten hebben op pluimvee.
9. Bij aankoop maakt de Raad onderscheid tussen de koper van een dier en de koper van een dierlijk product:
  - a) De koper van een dier dient aan de hand van een keur- of kenmerk, danwel aan de hand van een (stamboek)certificaat te kunnen zien dat de dieren die hij koopt uit een verantwoorde, geborgde fokkerij afkomstig zijn. Op deze manier ontstaat er in de markt een meerwaarde voor verantwoorde fokkerij.
  - b) De koper van een dierlijk product dient een bewuste afweging te kunnen maken. Fokkerij is daarbij onderdeel van de productieketen. De eindverkopers dienen de koper voldoende, objectieve informatie te verstrekken en hem een voldoende breed keuzepalet te bieden.
10. Dierenartsen en andere betrokken beroepsgroepen dienen hun kennis en kunde in te zetten om bij te dragen aan een verantwoorde fokkerij. Zij doen dit op het niveau van hun beroepsorganisaties onder andere door een actieve inbreng in het politieke en maatschappelijke debat. Als individu informeren zij dierhouder, (potentiële) koper en overheid over relevante aspecten van de fokkerij en vanzelfsprekend laten zij zich niet in met fokkerijpraktijken die het welzijn en de gezondheid van dieren schaden.

1. Aanleiding en vraagstelling

1.1. Aanleiding

In 2010 publiceerde de Raad voor Dierenaangelegenheden op verzoek van de toenmalige minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een zienswijze over Fokkerij en Voortplantingstechnieken. Hierbij introduceerde de Raad een Afwegingskader voor Fokkerij en Voortplantingstechnieken om ethische vraagstukken rondom fokkerij en voortplantingstechnieken te hanteren.

Sinds deze publicatie zijn er diverse nieuwe technieken ontwikkeld en discussies gevoerd met betrekking tot fokkerij. Niet op de laatste plaats zijn partijen aan de slag gegaan met de aanbevelingen uit de oorspronkelijke zienswijze met betrekking tot het Afwegingskader. De vraagstukken rondom fokkerij blijven echter onverminderd actueel. Dit vormt de aanleiding voor de Raad om te onderzoeken of het geïntroduceerde Afwegingskader nog steeds actueel en volledig is en tevens of de aanbevelingen nog actueel zijn.

1.2. Hoofdvraag

De oorspronkelijke hoofdvraag luidde:

"Wat zijn de ontwikkelingen in de fokkerij van landbouw- en gezelschapsdieren, welke invloed hebben deze ontwikkelingen op de gezondheid en het welzijn van landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren, sluiten de ontwikkelingen aan bij de maatschappelijke verwachting en de ambitie voor een duurzame veehouderij in 2023¹?"

Op verzoek van het ministerie is de adviesvraag later uitgebreid met een inventarisatie van de ethische aspecten van voortplantingstechnieken bij dieren. Een volledig overzicht van de oorspronkelijke vragen, subvragen en het gevolgde proces staat in bijlage A.

Bij het actualiseren van deze zienswijze is nauw aangesloten bij de oorspronkelijke vraagstelling en structuur van de oorspronkelijke zienswijze uit 2010.

1.3. Aanpak

Om tot een actualisatie te komen is er een compact forum samengesteld aangevuld met twee externe deskundigen van Wageningen UR.

Toegevoegd is de laatste stand van zaken op het gebied van technieken rond fokkerij en voortplantingstechnieken alsmede een actualisatie van de ethische afweging. Een van de aanbevelingen uit de zienswijze uit 2010 betrof het inrichten van 'proefpolders' om de praktische bruikbaarheid en effectiviteit van het Afwegingskader voor Fokkerij en Voortplantingstechnieken te toetsen en te optimaliseren. Hiermee zijn diverse partijen aan de slag gegaan. De Raad heeft bekeken welke resultaten dit opgeleverd heeft.

---

¹ In de brief van de minister van LNV aan de Tweede Kamer, datum 16 januari 2008 (28 973, nr. 18) staat de volgende definitie: In 15 jaar moet de veehouderij in Nederland zich hebben ontwikkeld tot een in alle opzichten duurzame veehouderij, met een breed draagvlak in de samenleving. De minister definieert een duurzame veehouderij als een veehouderij die produceert met respect voor mens, dier en milieu waar ook ter wereld.

Daarnaast zijn er interviews gehouden met een tweetal fokverbanden (Hendrix Genetics en CRV), de Europese koepelorganisatie voor fokkerij (EFFAB), de Raad van Beheer op Kynologisch Gebied en de Dierenbescherming. Hierbij is gesproken over welke nieuwe technieken en inzichten er zijn opgedaan in de afgelopen vijf jaar, hoe de afweging met betrekking tot beslissingen over fokkerij en voortplantingstechnieken wordt gemaakt en wie de afweging daarin maakt.

In een tweetal forumbijeenkomsten zijn de resultaten van bovenstaande acties besproken, is het afwegingskader doorgelopen en zijn de aanbevelingen geactualiseerd.

2. Maatschappelijke context

Dit hoofdstuk schetst de context van de adviesvraag, zonder te pretenderen een volledig overzicht te geven van alles wat er de afgelopen decennia in de wetenschap, de maatschappij en de politiek gezegd en geschreven is over fokkerij. In elk geval wordt wel duidelijk dat het hier om een vraagstuk met vele vertakkingen gaat.

2.1. Bij de adviesvraag

In de toelichting bij de oorspronkelijke adviesaanvraag uit 2010 wordt gesproken over de maatschappelijke zorg over de welzijns- en gezondheidsproblemen van dieren als gevolg van de fokkerij zoals biggensterfte, inteelt, doorgefokte dieren en de ethische vragen die de fokkerij oproept zoals: "Hoe ver mag je gaan met de productieverhoging?" "Is het fokken van dikbilkoeien moreel aanvaardbaar als ze alleen per keizersnede kunnen worden geboren?" "Mag je hoornloze koeien fokken?" In diverse onderzoeks- en adviesrapporten die het afgelopen decennium zijn uitgekomen worden zorgen over de ontwikkelingen in de fokkerij van dieren uitgesproken. Ook in 2016 blijven deze vragen onverminderd actueel.

De adviesvraag refereert aan landbouw- en gezelschapsdieren. Voor de helderheid maakt de Raad voor deze zienswijze een onderverdeling in vier diercategorieën, namelijk productiedieren, hobbydieren, paarden en gezelschapsdieren. Hoewel deze diercategorieën onderling zeer sterk uiteen lopen – en er ook vaak binnen een diercategorie grote variaties bestaan – is de zienswijze van de Raad toepasbaar over de hele breedte van de productiedier-, hobbydier-, paarden- en gezelschapsdierenhouderij in Nederland. Deze zienswijze heeft geen betrekking op proefdieren.

2.2. Lopende initiatieven

Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij

De Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij is gericht op landbouwhuisdieren en buigt zich over de vraag hoe via fokkerijlijnen een bijdrage geleverd kan worden aan de inzet van robuuste dieren in houderijsystemen. Deelnemers aan de Initiatiefgroep komen uit het fokkerijbedrijfsleven, de overheid, maatschappelijke organisaties en Wageningen Universiteit. De Initiatiefgroep is gekoppeld aan de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij welke als ambitie heeft een volledig duurzame veehouderij te realiseren in 2023.

In 2011 heeft de Initiatiefgroep de notitie "Duurzame fokkerij: De rol van fokkerij in een duurzame veehouderij" opgesteld waarin een analyse is gemaakt op welke wijze fokkerij kan bijdragen aan de verduurzaming van de veehouderij. Dit heeft in 2012 geresulteerd in een Actieplan Duurzame Fokkerij waarin de volgende ambities zijn uitgewerkt:

- Bedrijven willen de afweging die zij moeten maken bij het fokken van dieren transparant maken
- De Initiatiefgroep gaat de samenleving actiever betrekken bij de fokkerij
- Welzijn en gezondheid van landbouwhuisdieren wordt verder verbeterd met behulp van registratiesystemen in de veehouderij
- Verhogen van de resource efficiency in de veehouderij.

In oktober 2014 hebben zij de voortgang op deze ambities gerapporteerd aan de staatssecretaris van Landbouw waarbij ze concluderen dat de activiteiten hebben bijgedragen aan een evenwichtigere benadering in beleids- en fokdoelkeuzes. De Initiatiefgroep beraadt zich nu op een nieuw actieplan.

Proefpolders

De proefpolders zijn ingericht om de praktische bruikbaarheid en effectiviteit van het Afwegingskader voor Fokkerij en Voortplantingstechnieken uit de oorspronkelijke zienswijze van de RDA uit 2010 te testen. Met de ethische commissies van fokverbanden is het model in praktijk gebracht. Geconcludeerd is dat het model goed werkbaar is voor fokkerijprogramma's of voortplantingstechnieken bij landbouwhuisdieren. De door de fokverbanden gebruikte afwegingskaders zijn aangevuld met de elementen volksgezondheid en biodiversiteit. Maatschappelijke beleving wordt tevens meegenomen als onderdeel van de ethische Afwegingskaders van het fokkerijbedrijfsleven. Dit zou volgens de Initiatiefgroep meer naar voren mogen komen in het kader van de RDA.

Code EFABAR & Fairfok

Code EFABAR en Fairfok beogen beide een bijdrage te leveren aan een verantwoorde fokkerij. Code EFABAR is gericht op landbouwhuisdieren. Fairfok is gericht op honden met een stamboom.

Code EFABAR (Good Practice for Farm Animal Breeding and Reproduction Organisation) werkt op basis van een vrijwillige certificeringsmethode die wordt beheerd door de European Forum of Farm Animal Breeders (EFFAB). Per sector worden gangbare technieken en praktijken in beeld gebracht. Deelnemende bedrijven rapporteren op welke manier ze deze standaarden implementeren in hun eigen fokbeleid ('self declaration'). Informatie uit de certificering is niet openbaar. Deze informatie wordt getoetst door het bestuur van de EFFAB. Gecertificeerde bedrijven gebruiken het logo van Code EFABAR als bewijs van certificering. Code EFABAR wordt elke drie jaar geactualiseerd.

Fairfok

In 2014 introduceerde de Raad van Beheer op Kynologisch Gebied het programma 'Fairfok'. Doelstelling van dit programma is het fokken van een gezonde en sociale hond waarbij de Raad van Beheer zich in de eerste instantie richt op honden met een stamboom. Fairfok is een maatregelenpakket dat de komende jaren verder ontwikkeld zal worden. Er wordt hierbij aandacht besteed aan fokbeleid, identificatie en registratie en kennisniveau en houding.

Discussie over gene-editing

Een van de meest recente technieken die raakt aan fokkerij en voortplantingstechnieken is gene-editing. Hierbij worden er gericht wijzigingen aangebracht in het genetisch materiaal van een individu. De techniek staat nog in de kinderschoenen maar in Europa en Nederland is hierover een zeer gepolitiseerde discussie. In andere delen van de wereld is dit minder het geval en is er meer toegestaan op het gebied van onderzoek en ontwikkeling. Enerzijds spelen er morele argumenten waarbij er wordt gesteld dat kloneren en gene-editing afbreuk doen aan de integriteit en de intrinsieke waarde van het dier en onvoorziene risico's met zich mee kunnen brengen. Anderzijds wordt gewezen op de technische mogelijkheden om juist ethische dilemma's (bijvoorbeeld het doden van eendagshaantjes) en maatschappelijke problemen (bijvoorbeeld Aviaire Influenza) op te lossen.

2.3. Politiek-bestuurlijk

De toenmalige staatssecretaris van Landbouw heeft in 2011 - mede naar aanleiding van de zienswijze Fokkerij en Voortplantingstechnieken 2010 van de Raad voor Dierenaangelegenheden - zijn visie op de fokkerij gegeven (Bleker, 2011). De RDA stelde in zijn zienswijze een viertal kaders ten aanzien van fokkerij:

- (1) Behoud van vitaliteit en fysieke gezondheid
- (2) Behoud van soorteigen gedrag en mentale gezondheid
- (3) Behoud van integriteit
- (4) Behoud van genetische diversiteit

Deze kaders worden in de visie omarmd. Daarnaast wordt het advies om 'proefpolders' in te stellen om het afwegingskader in praktijk te brengen, gedeeld.

Een aantal wettelijke kaders zijn aangevuld na 2010. In het Besluit houders van dieren zijn in paragraaf 3.4 regels opgenomen met betrekking tot het fokken van gezelschapsdieren. Voor landbouwhuisdieren zijn wettelijke regels met betrekking tot fokkerij opgenomen in het Fokkerijbesluit. Op het gebied van identificatie en registratie zijn honden toegevoegd aan het Besluit identificatie en registratie van dieren.

In 2012 heeft de toenmalig staatssecretaris een toezegging gedaan aan de Tweede Kamer om jaarlijks onderzoek te laten verrichten naar welzijns- en gezondheidsproblemen bij twee dierrassen met als doel de prevalentie van schadelijke raskenmerken en erfelijke gebreken in kaart te brengen. In 2014 verscheen het rapport "Incidentie van schadelijke raskenmerken en erfelijke gebreken bij populaties van gezelschapsdieren". In dit rapport zijn 3 hondenrassen (Chihuahua, Franse Bulldog en Labrador Retriever) en een kattenras (Perzische Kat) onderzocht.

De Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij heeft in 2014 gerapporteerd aan de staatssecretaris over de voortgang van hun actieplan. De toenmalig staatssecretaris heeft deze rapportage aan de Tweede Kamer aangeboden in een algemene brief met betrekking tot moties en toezeggingen op het gebied van dierenwelzijn. Zij spreekt daarbij uit dat ze het belangrijk vindt dat alle partijen zich actief in blijven zetten voor de verduurzaming van de veehouderij (inclusief fokkerij).

Tijdens de begrotingsbehandeling 2015 heeft het lid Thieme vragen gesteld over de voortgangsrapportage van de Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij en de overheidsvisie hierop. De staatssecretaris verwijst hierbij naar de toegezonden voortgangsrapportage en roept de Initiatiefgroep op met een uitdagend actieplan te komen voor de komende periode.

2.4. Onderzoek en advies

In het onderzoeksprogramma van LNV/NWO uit januari 2008 *Waardering van dierenwelzijn*² wordt het fundamentele dilemma als volgt geformuleerd: "Gaan we uit van het dier zoals het is, of mogen we het dier door fok aan het gestelde doel aanpassen? En hoe beoordelen we in het laatste geval de aanvaardbaarheid van specifieke aanpassingen?" Dit onderzoeksprogramma is in 2014 afgerond en heeft nieuwe inzichten opgeleverd.

De meest recente onderzoeksrapporten over fokkerij en dierenwelzijn zijn van de Wageningen Universiteit over het fokken op karaktereigenschappen en van de European Food Safety Authority (EFSA), over de invloed van genetische selectie op het welzijn van vleeskuikens. Het aantal wetenschappelijke publicaties over de paardenfokkerij is beperkt.

Ter illustratie: in de afgelopen vijf jaar zijn er onder andere de volgende rapporten met conclusies en aanbevelingen over de fokkerij in de verschillende diersectoren gepubliceerd:

- *Genetic background of claw health in dairy cattle*, PhD thesis van der Spek, 2015
- *Fairfok: projectplan gezonde en sociale hond in Nederland*, Raad van Beheer op Kynologisch Gebied, 2014
- *Sociable swine: indirect genetic effects on growth rate and their effect on behaviour and production of pigs in different environments*, PhD thesis Camerlink, 2014
- *Sociable swine: prospects of indirect genetic effects for the improvement of productivity, welfare and quality*, PhD thesis Duijvesteijn, 2014
- *(Em)pathetic pigs?: the impact of social interactions on welfare, health and productivity*, PhD thesis Reimert, 2014
- *The fearful feather pecker: applying the principles to practice to prevent feather pecking in laying hens*, PhD thesis de Haas, 2014
- *Offspring sex ratio bias and sex related characteristics of eggs in chicken*, PhD thesis Aslam, 2014
- *EZ/NWO-ALW Programme 'The value of animal welfare' – towards socially accepted and economically viable animal husbandry 2008-2014*, Wageningen UR, 2014
- *Alternatives for killing male chicks*, Wageningen UR Livestock research, <http://www.wageningenur.nl/en/show/Alternatives-for-killing-male-chicks-2.htm>, 2013
- *Study of the impact of genetic selection on the welfare of chickens bred and kept for meat production*, Animal Breeding and Genomics Centre Wageningen UR Livestock Research, http://www.responsiblebreeding.eu/uploads/2/3/1/3/23133976/final_report_impact_genetic_selection_welfare_broilers_2013_-_hiemstra_ten_napel.pdf, 2013
- *Code EFABAR, the commitment to responsible breeding*, <http://www.responsiblebreeding.eu/>
- *Fokken op welzijn*, Wageningen world, 2013

---

² Hopster, H. en H. Komen (Eds.), 2008. *Waardering van dierenwelzijn; naar een maatschappelijke geaccepteerde en economische vitale dierhouderij*. LNV/NWO Onderzoeksprogramma

- *Het fokken van rashonden – omgaan met verwantschap en inteelt*, Raad van Beheer op Kynologisch Gebied in Nederland, 2012
- *Welfare issues in breeding strategies*, Arendonk et al., 2012
- *Naar een probleemloos afkalvende dikbilkoe*, rapport 648 Wageningen UR livestock research, 2012
- *Duurzame fokkerij: de rol van fokkerij in een duurzame fokkerij*, Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij, 2011
- *Wenselijkheid en mogelijkheden voor het fokken van hoornloze koeien. Fase 2*, rapport 346 Wageningen UR Livestock Research, 2010

2.5. Dilemma's en kansen

In adviesrapporten en maatschappelijke en politieke debatten zijn de afgelopen decennia verschillende fokkerijgerelateerde dilemma's geagendeerd. Daarbij gaat het vooral over erfelijke gebreken, inteelt, overtyping, overtollige dieren, eenzijdige fokdoelen en een onbalans tussen dierenwelzijn en andere belangen zoals economie en esthetiek. Ook het probleem van de gebrekkige transparantie en sturing in de fokkerij van verschillende diersoorten wordt herhaaldelijk genoemd. Tot slot wordt gesignaleerd dat fokkerij bij diverse diersoorten impliceert dat er ongewenste nakomelingen worden geboren (ook wel aangeduid als 'surplusdieren') waarvoor geen bestemming is in de vorm van diervoeder of voedsel voor de mens. Deze dieren worden vernietigd.

Voorbeelden van fokkerijgerelateerde welzijnsschade

Als gevolg van langdurige selectie op hoge producties bij melkkoeien is er sprake van een toegenomen risico op stoornissen in uiergezondheid, locomotie en vruchtbaarheid als neveneffecten van een te eenzijdige selectie op melkproductie-eigenschappen.

Bij op de productie van grote tomen en mager vlees geselecteerde varkens dreigen te hoge biggensterfte³ en onvoldoende thermoregulatiecapaciteit op te treden.

Bij vleeskuikens heeft de eenzijdige selectie op snelle groei onder andere geleid tot frequenter voorkomen van pootproblemen.

Overmatige kropvorming bij een aantal sierduivenrassen (de zogenaamde ballonkrop) dwingt dieren ertoe zich voortdurend in te spannen om in balans te blijven en niet om te vallen.

Bij bepaalde honden- en kattenrassen zorgt kortschedeligheid, gepaard aan een brede schedel voor ademhalings- en geboorteproblemen.

Bij vissen hebben de zogenaamde oogvormrassen een verminderde vitaliteit en een abnormaal korte levensverwachting. Ook zien ze slecht en zijn de ogen zeer kwetsbaar.

³ Thans > 10%, bron: Agrovision

Voorbeelden van fokkerijgerelateerde aantasting van integriteit

Vrijwel alle schadelijke (ras)kenmerken gaan in zekere zin gepaard met een aantasting van de integriteit. Een goed voorbeeld daarvan is de open fontanel bij Chihuahua's en Yorkshire terriërs.

Knikstaarten bij honden en staartloosheid en haarloosheid bij honden en katten zijn eveneens tekenen van aantasting van de integriteit. Hoewel niet altijd duidelijk is in hoeverre staart- en haarloze dieren hun naaktheid zelf als probleem ervaren, komen van onderlinge paringen van volledig staartloze katten ernstig misvormde, niet levensvatbare kittens, een verschijnsel dat zich ook voordoet bij vouwoor (Scottish fold) katten.

Een aantasting van de integriteit die in zekere zin als welzijnsbevorderend gezien kan worden is de 'blinde kippen-foklijn', waarvan de dieren in een groepshuisvesting aanzienlijk minder pikgedrag vertonen.

Er worden echter ook kansen gezien in de fokkerij. Zo leveren diverse fokkers (onder andere in de gezelschapsdieren- en hobbydierenfokkerij) een bijdrage aan de biodiversiteit door het in stand houden van zeldzame huisdierrassen en bedreigde diersoorten.

Fokkerij levert tevens een bijdrage aan het efficiënter produceren van dierlijke producten door gezonde dieren. Dit betekent dat in de fokkerij niet uitsluitend aandacht besteed wordt aan kenmerken die betrekking hebben op efficiëntie maar ook aan kenmerken die betrekking hebben op gezondheid en welzijn. Voor het realiseren van dit doel wordt het belang van selectie op meerdere kenmerken (zgn. multitrait-selectie) algemeen erkend. Diverse fokkerijorganisaties hebben fokwaarden voor 'gezondheid', 'welzijn' en 'duurzaamheid' ontwikkeld en er wordt gestudeerd op de mogelijkheid om meer weerbare dieren – dieren met een hogere weerstand tegen ziekten - te fokken. Onderzoek laat zien dat fokkerij ook kan bijdragen aan het terugdringen van berengeur bij varkens waardoor castreren van biggen in de nabije toekomst mogelijk overbodig wordt.

Ook de ontwikkeling van de kennis over het genoom van dieren biedt nieuwe kansen. De mutaties die verantwoordelijk zijn voor een erfelijk gebrek kunnen sneller opgespoord worden. Daardoor kunnen dragers van het erfelijk gebrek worden opgespoord en uitgesloten van de fokkerij. Voor kenmerken die bepaald worden door meerdere genen (het grootste deel van kenmerken) kan genomische informatie (merkers) worden gebruikt voor het verbeteren van de fokwaardeschatting. Door toepassing van merkers (aangeduid als Genomic Selection) kan de nauwkeurigheid van de fokwaardeschatting van met name jonge dieren aanzienlijk worden verhoogd.

De mogelijkheden tot het inzetten van gentechnologie (genetische modificatie) voor het oplossen van ethische dilemma's zoals het doden van eendagshaantjes worden momenteel voorzichtig verkend. Het toepassen van genetische modificatie bij dieren roept echter veel vragen op.

3. Definities

Wanneer we praten over het fokken van dieren ontstaan er gemakkelijk spraakverwarringen. Zo bedoelt de een met de term 'fokken' alleen het selecteren van dieren met het doel genetische verandering te realiseren, terwijl een ander er ook het 'maken van nakomelingen' onder verstaat. Bij vissen, terrariumdieren en vogels spreekt men overigens over kweken.

3.1. Fokkerij

In deze zienswijze wordt met fokken bedoeld *het door de mens selecteren en paren van dieren met als doel om de eigenschappen van de volgende generatie zodanig te veranderen, dat ze meer met het gestelde fokdoel overeenkomen.*

Nauwkeuriger omschreven: fokken is het samenhangend beleid voor het produceren van een volgende generatie dieren die voldoet aan een vooraf geformuleerd doel. Dit doel is een nauwkeurige omschrijving van de kenmerken waarvoor de erfelijke aanleg verbeterd moet worden. Het fokbeleid (doel en wijze van uitvoering) wordt geformuleerd door een groep fokkers (stamboek of rasvereniging) en wordt uitgevoerd door individuele fokkers. Het doel van het fokken is veelal het in stand houden van een populatie, desgewenst in combinatie met het veranderen van de eigenschappen van die populatie door het selecteren en paren van dieren.

Het fokbeleid wordt praktisch vormgegeven in een fokprogramma. De uitvoering van een fokprogramma is een samenspel tussen enerzijds de individuele fokkers en anderzijds een stamboek, rasvereniging of fokkerijorganisatie. Daarnaast zijn er partijen bij betrokken die diensten leveren zoals voortplantingstechnieken (kunstmatige inseminatie en embryotransplantatie). De situatie en daarmee de rol van de verschillende partijen verschilt sterk tussen diersoorten. In **kader 1** worden de begrippen nader omschreven.

3.2. Fokprogramma

Het doel van de fokkerij wordt geformuleerd op het niveau van populaties. Om de gewenste veranderingen te realiseren, worden keuzes gemaakt op het niveau van individuele dieren: welke dieren worden aangewezen als ouderdier voor de volgende generatie, en welke dieren worden met elkaar gepaard. Deze keuzes hebben behalve voor de al dan niet geselecteerde dieren ook gevolgen voor de nakomelingen die geboren worden. Een fokprogramma bestaat uit de volgende stappen:

1. Een analyse van de functies waarvoor en de omstandigheden waaronder dieren worden gehouden en de wensen van gebruikers: wat zijn de eisen die aan dieren worden gesteld gegeven de voor volgende generaties te verwachten omstandigheden?
2. Het op basis van die analyse bepalen van het fokdoel.
3. De genetische evaluatie van kandidaten voor selectie als ouderdier, oftewel de schatting van de fokwaarde van de dieren in de populatie.
4. De selectie op basis van de fokwaardeschatting van dieren als ouders voor de volgende generatie.
5. Het opstellen van een schema voor en uitvoeren van paringen.

In bijlage A van de zienswijze 2010 worden deze stappen nader beschreven. De belangrijkste hier gehanteerde begrippen worden kort beschreven in **kader 2**.

Voortplantingstechnieken kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een fokprogramma. Zo heeft Kunstmatige Inseminatie (KI) bijgedragen aan de invoering van het nakomelingenonderzoek bij melkvee waardoor fokwaarde van stieren nauwkeurig geschat kan worden. Door toepassing van embryotransplantatie kan de kans dat uit een bepaalde stiermoeder een stierkalf geboren wordt, vergroot worden. Verder kan door toepassing van KI genetisch materiaal sneller in een populatie worden verspreid. Anderzijds kan toepassing van KI leiden tot een ongewenste beperking van het aantal vaderdieren waardoor het risico op inteelt toeneemt.

Kader 1: Fokkers en samenwerkingsverbanden

Een **fokker** is een dierhouder die dieren selecteert en paart voor het produceren van nakomelingen. Dit kunnen individuele dierhouders met enkele dieren zijn, zoals over het algemeen in de honden- en paardenfokkerij het geval is. Fokkers kunnen echter ook grote, internationaal opererende bedrijven zijn, zoals Ross en ISA in de pluimveehouderij. Een individuele fokker is in de meeste gevallen eigenaar van vrouwelijke dieren maar vaak niet van de mannelijke dieren. De fokker kiest uit mannelijke dieren die eigendom zijn van een ander (in het geval van natuurlijke dekking) of sperma (in het geval van kunstmatige inseminatie) afkomstig van mannelijke dieren van andere fokkers of een fokkerijorganisatie. Door selectie en gerichte paring van de vrouwelijke dieren streeft de fokker een verbetering van de eigen dieren na.

Voor het veranderen van de populatie is het noodzaak dat fokkers samenwerken. Fokkers zijn veelal verenigd in **fokverbanden** zoals stamboeken, fokkerijorganisaties, kwekers- en rasverenigingen. Deze samenwerkingsverbanden zijn noodzakelijk om fokkerijbeleid te kunnen maken en uitvoeren. Binnen de samenwerkingsverbanden worden afspraken gemaakt over de gewenste ontwikkeling van de populatie, de rol van de fokkers en de uitwisseling van genetisch materiaal.

Bij **melkkoeien** spelen fokkerijorganisaties een belangrijke rol in selectie van stieren en daarmee de genetische verandering in de populatie. De fokkerijorganisatie selecteert uit de populatie stieren met een hoge genetische aanleg voor het fokdoel. De genetische aanleg van deze stieren wordt op basis van nakomelingenonderzoek vastgesteld. De beste dieren worden aangewezen als fokstier. Veehouders (fokkers) kunnen sperma van fokstieren van verschillende fokkerijorganisaties gebruiken op hun bedrijf. Een fokker kan daardoor de genetische aanleg van zijn veestapel veranderen. Daarnaast kan een fokker door de verkoop van vrouwelijke dieren maar vooral door de productie van een fokstier bijdragen aan de verbetering van de gehele populatie.

Bij **legkippen** is de fokkerijorganisatie eigenaar van zowel de vrouwelijke als de mannelijke dieren van de zuivere lijnen. Het fokprogramma van deze organisatie is gericht op genetische verbetering van de zuivere lijnen. De fokkerijorganisatie is daarmee tevens de fokker. De fokkerijorganisatie verkoopt gekruiste hennen en hanen aan pluimveehouders (vermeerderaars). De pluimveehouder paart deze dieren voor de productie van nakomelingen die vervolgens gebruikt worden voor de productie van eieren. Volgens de eerdere definitie is deze pluimveehouder een fokker, er worden immers nakomelingen geproduceerd. De dieren van deze fokker dragen echter niet bij aan de genetische verandering van de populatie omdat die berust op selectie binnen de zuivere lijnen.

Alleen fokkers die geen genetisch materiaal met andere fokkers uitwisselen – zoals de grote pluimveefokbedrijven – kunnen volledig eigenstandig een fokbeleid voeren. Alle andere fokkers zijn in meer of mindere mate afhankelijk van andere fokkers (lees het fokverband) voor het realiseren van hun fokbeleid. Zo bepaalt elke melkveehouder zelf door welke stieren hij zijn koeien laat bevruchten, maar wordt zijn stierkeuze beperkt door het assortiment dat de KI-organisaties aanbieden. Een ander voorbeeld is de hondenfokker die weliswaar zelf kan kiezen door welke reu hij zijn teef laat dekken, maar die daarin sterk afhankelijk is van het aanbod aan dekreuen door andere fokkers – en van de informatie die deze fokkers verstrekken.

Kader 2: Overzicht populatiestructuren

	Gebruik van kruisingen	Open Stamboek	Registratie van afstamming	Registratie van prestaties	Aantal fokkers (1)	Gebruikte Reproductie technieken	Fokdoel (2)
Melkvee	+	++ (3)	+++	+++	4 (4)	KI (95%) ET (<1%)	+++
Vleesvee (5)	+	++	++	+	>100	KI	++
Legkippen	+++ (6)	+ (3)	++(7)	++	1	KI op fokbedrijf	+++
Vleeskippen/kalkoenen	+++ (6)	+ (3)	++ (7)	++	1/0	KI op fokbedrijf	+++
Varkens	+++ (6)	+ (3)	++(7)	++	2	KI	+++
Hobbydieren	+	+	+	+	>1000		++
Paarden	+	+	+++	++	>100	KI	++
Honden	0 (8)	+	+		>100		+
Katten	0 (8)	+	+		>100		+

0 = niet
 + = matig/incidenteel
 ++ = veel/regelmatig
 +++ = structureel

- (1) In Nederland gevestigd en betrokken fokker. Bij melkvee en varkens heeft dit aantal betrekking op eigenaars van mannelijk fokmateriaal. Het aantal eigenaars van vrouwelijk fokmateriaal is veel groter.
- (2) Is er sprake van een helder omschreven fokdoel voor de populatie? 0 = nauwelijks, +++ = zeer duidelijk.
- (3) Veehouders kunnen ook materiaal betrekken van organisaties uit het buitenland
- (4) Fokkerijorganisaties zijn eigenaar van stieren waarvan sperma beschikbaar wordt gesteld aan veehouders. Melkkoeien zijn eigendom van veehouders.
- (5) Het grootste deel van het fokmateriaal in Nederland is afkomstig uit het buitenland (vooral door import van sperma)
- (6) Bij varkens en pluimvee worden dieren uit verschillende lijnen systematisch gekruist voor de productie van dieren op productiebedrijven. Bij andere diersoorten wordt kruising op incidentele schaal toegepast.
- (7) Registratie van afstamming en prestaties bij dieren in zuivere lijn en in mindere mate bij kruisingsdieren
- (8) Hier is uitgegaan van rasverenigingen waarin het gebruik van kruising met andere rassen is uitgesloten.

3.3. Voortplantingstechnieken

3.3.1. Overzicht voortplantings- en selectietechnieken

Bij het fokken en vermeerderen van dieren worden verschillende voortplantingstechnieken gebruikt. In hoofdstuk 5 zullen we nader ingaan op de wijze waarop het gebruik daarvan kan worden beoordeeld. **Kader 3** geeft weer welke voortplantingstechnieken in Nederland bij welke diersoorten worden toegepast en welke

voortplantingstechnieken voorhanden zijn, maar (nog) niet worden toegepast in Nederland.

Voor de ethische afweging van het gebruik van een voortplantingstechniek bij een diersoort is het nodig om te weten hoeveel ongerief de betreffende techniek voor het dier veroorzaakt, of ze het natuurlijke gedrag van het dier belemmert en of ze de integriteit van het dier aantast. Dit geldt natuurlijk primair voor het ouderdier, maar is ook relevant voor de nakomelingen.

Kader 3: Voortplantings- en selectie technieken in Nederland

	Techniek	R	S/G	V	K/K	A ⁽¹⁾	P	H	K
VROUWELIJKE VOORTPLANTING	Kunstmatige Inseminatie	+++	+	+++	+++		++	+	-
	Embryo Transplantatie + IVF	+	X	+	-		-	-	-
	Embryo Transplantatie + superovulatie	++	X	+	-		+	-	-
MANNELIJKE	Spermavangen	+++	+	+++	+++	+	++	+	-
	Invriezen van sperma	+++	+	++	+/-	++	++	+/-	-
SELECTIE	Kloneren	X	X	X	X	X	X	X	X
	Gene-editing	X	X	X	X	X	X	X	X
	Transgenese	X	X	X	X	X	X	X	X
	Sperma sexen	+	+	-/+	-	-	-/+	+	-
	Embryo sexen	++	-	-		-	-	-	-
	Genomic selection	+++	+	+++	+++	+	+	+	-
	Gebruik DNA informatie voor erfelijke afwijkingen	++	?	++	++	-	+	+	?
ONDERSTEUNING	Oestrus-Synchronisatie	+	+	+++	-	+	+	-	-
	Partusinductie	+	+	+++	-	+++	-	+	+
	Ovum Pick-up	+	-	-	-		+	-	-
	Elektro-ejaculatie	X	X	X	X	X	X	X	X
R = rund		A = aquacultuur			Gebruik				
S/G = schaap/geit		P = paard			+	incidenteel	?	onbekend	
V = varken		H = hond			++	matig	-	Niet gebruikt	
K/K = kip/kalkoen		K = kat			+++	routinematig	X	in NL verboden	

(1): Dit overzicht beperkt zich tot de meest voorkomende voortplantingstechnieken, die bij meerdere diersoorten in Nederland (zouden kunnen) worden toegepast. De Raad is zich er van bewust dat in de aquacultuur ook andere, specifieke voortplantingstechnieken gebruikt worden.

3.3.2. Aanvullende opmerkingen

Bij het maken van ethische afwegingen met betrekking tot voortplantingstechnieken gaat het soms om meer dan alleen de eventuele welzijns- en integriteitsaantasting. Afhankelijk van de techniek zijn ook de hieronder genoemde aspecten van belang.

a. Kunstmatige Inseminatie(KI)

KI is in het midden van de vorige eeuw ontwikkeld als techniek om dekinfecties (SOA's) tegen te gaan en is in dat opzicht zeer effectief gebleken. Doordat er zowel binnen bedrijven als interlokaal en internationaal veel minder dierverplaatsingen nodig zijn, wordt ook de verspreiding van andere besmettelijke aandoeningen tegengegaan.

Door middel van KI kan één vaderdier een veel grotere invloed op een populatie hebben dan bij natuurlijke dekking. Daardoor heeft KI veel betekend voor de verbetering van de genetische aanleg van landbouwhuisdieren. Maar tegelijkertijd vergroot grootschalig gebruik van één dier ook de kans op inteelt in een populatie.

In de vleeskippenfokkerij wordt zowel KI als natuurlijke paring toegepast. In de kalkoenenfokkerij is KI inmiddels onontbeerlijk, omdat de hanen zo groot en zwaar zijn dat zij de hennen bij een natuurlijke dekking ernstig zouden beschadigen.

b. Spermavangen

Door middel van een pseudocoïtus (door het dekken in een kunstschede bij rund, paard, varken en konijn, of door een handmatig opgewekte ejaculatie bij pluimvee en hond) kan sperma worden verkregen. Deze techniek is noodzakelijk voor KI, In Vitro Fertilisatie (IVF) en het sexen van sperma.

Bij meervallen wordt voor het winnen van sperma (hom) het mannelijke dier opgeofferd, dat wil zeggen: gedood.

c. Sperma sexen

Bij zoogdieren bepaalt het vaderdier het geslacht van de nakomelingen. Door middel van diverse scheidingstechnieken is het mogelijk om met een redelijke zekerheid sperma te selecteren dat mannelijke of vrouwelijke nakomelingen zal verwekken. Het sexen van sperma leidt tot een verlies van 60-70 procent van de vruchtbare spermacellen. Het succespercentage kan oplopen tot boven 90 procent. De vruchtbaarheid van het gesexte sperma is iets minder dan van ongeselecteerd sperma.

Bij vogels is het sexen van sperma niet mogelijk: daar bepaalt het moederdier het geslacht van de nakomelingen.

d. Embryo of in ovo sexen

Bij leghennen kan sperma sexen niet toegepast worden. Echter, embryo's in het ei zouden gesext kunnen worden, om zo het doden van haantjes te voorkomen.

e. Kloneren

Een kloon is een genetisch identieke kopie van een individu. De techniek is op beperkte schaal toegepast in het buitenland bij schapen, paarden, koeien en honden. De bekendste kloon is het schaap Dolly (1996). In Frankrijk is met succes een gecasteerde hengst, die uitzonderlijk goed presteerde in de sport, gekloneerd. De voordelen van kloneren bij landbouwhuisdieren lijken beperkt.

Kloneren leidt tot significant hogere aantallen foetale misvormingen en abortussen. Wanneer kloneren op zeer grote schaal wordt toegepast, kan dit leiden tot afname in variatie in de populatie of zelfs een genetisch uniforme populatie wanneer alle klonen afstammen van hetzelfde dier. Een genetisch bepaalde gevoeligheid voor een ziekteverwekker is dan bijvoorbeeld niet meer weg te fokken.

Daarnaast verlaagt kloneren de drempel voor de toepassing van genetische modificatie (incl. gene-editing). Hierbij wordt DNA ingebracht, vervangen of verwijderd door het gebruik van 'moleculaire scharen'. Op dit moment is genetische modificatie nog te experimenteel om bij de fokkerij een rol te spelen, maar de combinatie van genetische modificatie en kloneren wordt als veelbelovend gezien voor de productie van specifieke medicijnen. Voor gebruik binnen de dierlijke productie zijn niet alleen de technische maar ook de ethische bezwaren die aan deze technieken kleven nog veel te groot. In Nederland is het maken van klonen en genetische modificatie van landbouwhuisdieren verboden.

f. Partusinductie

Door het toedienen van bepaalde hormonen kan de partus (geboorte) in gang worden gezet. Dit gebeurt in de laatste dagen van de dracht, als de vrucht voldragen is. Het eerder opwekken van de partus heet abortus. Abortus en partusinductie kunnen op medische gronden geïndiceerd zijn, maar kunnen ook voor bedrijfsmatige doeleinden worden ingezet. Zo worden in Nederland in de zeugenhouderij planningssystemen gebruikt waarbinnen routinematige partusinductie plaatsvindt. De benodigde hormooninjecties mogen zowel door de dierenarts als door de veehouder worden toegediend (kanalisatiestatus UDA).

3.4. Genetische technieken

De afgelopen jaren is het gebruik van Genomic Selection (GS) enorm toegenomen. Bij GS wordt een statistisch verband gelegd tussen groot aantal 'merkers' op het genoom en genetische aanleg voor eigenschappen. In een aantal gevallen is een causaal verband aangetoond tussen merker en eigenschap. In veel gevallen is de causale relatie niet vastgesteld, maar is er sprake van associatie. De associaties tussen merkers en genetische aanleg voor een kenmerk wordt vastgesteld in een zogeheten referentie populatie. Bij melkvee bestaat de referentiepopulatie veelal uit stieren met een bekende fokwaarde voor eigenschappen op basis van nakomelingenonderzoek. De in de referentiepopulatie vastgestelde associaties worden vervolgens gebruikt om genomische fokwaarden te berekenen voor dieren op basis van merker informatie.

Door GS kan de fokwaarde van dieren op jongere leeftijd en nauwkeuriger worden geschat. Bij melkvee moest altijd worden gewacht tot de prestaties van nakomelingen van een jonge stier gemeten waren eer hij als fokstier inzetbaar was. Dat was een proces van jaren, maar dankzij GS kunnen stieren nu al op eenjarige leeftijd beoordeeld worden. De nauwkeurigheid van de schatting van de fokwaarde op basis van merkers (GS-fokwaarde) is weliswaar lager dan die van een fokwaardeschatting op basis van nakomelingenonderzoek, maar het tijdsvoordeel weegt daar gemakkelijk tegenop – met GS is de gewenste informatie wel drie jaar eerder beschikbaar. Veel veehouders besluiten inmiddels op basis van GS-fokwaarden tot het selecteren van een stier en wachten niet meer op de resultaten van nakomelingenonderzoek alvorens een stier te selecteren. Bij melkvee, varkens en pluimvee wordt veelvuldig gebruik gemaakt van GS.

Momenteel maken fokkerijbedrijven gebruik van chips waarbij 60,000 tot 600,000 SNPs (Single-Nucleotide Polymorphism) getypeerd zijn. Echter, voor steeds meer landbouwhuisdieren is het hele genoom getypeerd (sequentie data). Sequentie data geeft een schat aan extra gegevens over genen en kenmerken. Hierdoor en door GS kan er sneller genetische vooruitgang geboekt worden en kan geselecteerd worden op nieuwe, moeilijk meetbare kenmerken.

Merkers kunnen ook gebruikt worden om de op het oog volkomen normale dragers van (monogenetische) erfelijke gebreken op te sporen. Ze kunnen daarna uitgeselecteerd worden, of uitsluitend gepaard worden aan niet-dragers. Op die manier brengen zij op zijn slechtst nieuwe dragers voort, geen lijders. Een voordeel van het gericht inzetten van dragers is dat hun deelname aan het reproductieproces de inteelt in de populatie helpt beperken.

Eind vorige eeuw zijn middels genetische modificatie de eerste transgene landbouwhuisdieren geproduceerd. Middels deze experimenten is aangetoond dat genetische modificatie van landbouwhuisdieren mogelijk is. Het is met die techniek echter niet mogelijk om de genetische modificatie in verschillende dieren op exact dezelfde manier toe te passen. Dit is cruciaal voor een toepassing in de fokkerij. De toegepaste techniek ("random gene insertion") voor genetische modificatie staat grootschalige toepassing in de fokkerij in de weg. Dit staat nog los van de vraag of het wenselijk is om de techniek toe te passen.

Recent onderzoek heeft aangetoond dat het mogelijk is om gericht veranderingen aan te brengen in het genetisch materiaal van een individu. Deze techniek staat bekend als gene-editing. Gene-editing staat nog in de kinderschoenen maar wordt gezien als een veelbelovende techniek voor bioprocestechnologie (modificatie van bacteriën) en humane geneeskunde. Gene-editing lijkt ook perspectieven te bieden voor de fokkerij. In December 2015 hebben onderzoekers in VS met deze techniek een varken geproduceerd dat resistent is tegen de ziekte PRRS. In dezelfde maand is op een internationaal congres door humane genetici gesproken over de ethische aspecten van gene-editing als hulpmiddel in behandeling van patiënten met een erfelijke aandoeningen. Dit onderstreept de snelle ontwikkelingen op dit terrein. Alvorens te besluiten over een toepassing in de fokkerij moeten de voor- en nadelen van gene-editing nader in kaart gebracht worden.

4. Ethische afweging

In de fokkerij doen we iets met dieren in het belang van mensen. We selecteren dieren om hen – al dan niet gebruikmakend van bepaalde technieken – een volgende generatie te laten voortbrengen die beter past bij een doel dat wij mensen hebben gesteld. Dit roept de vraag op of en in hoeverre dit ten koste van het dier mag gaan.

4.1. Neveneffecten

Genetisch gesproken selecteren we bepaalde genen ten koste van andere waardoor 'de aard van het beestje' over generaties heen (soms drastisch) wordt bijgestuurd. Dat is soms wel, maar lang niet altijd in het belang van de betreffende dieren, getuige enkele voorbeelden van (ongewenste) effecten op diergedrag en adaptatiefysiologie, zoals:

- Moderne leghennen die minder broeds worden;
- Hoogproductieve Holstein-koeien die bronstgedrag slecht laten zien;
- Meer zwakke biggen en sterfte bij een eenzijdige selectie op worpgrootte bij varkens;
- Vleeskuiken-ouderdieren die tijdens de opfok beperkt gevoerd worden en daardoor honger hebben;
- Engelse bulldoggen die d.m.v. KI verwekt en d.m.v. keizersnede geboren moeten worden;
- Inteeltoenames boven de 1 procent per generatie bij sommige zeldzame rassen ten gevolge van fokkerij met kleine, gesloten populaties.

Deze voorbeelden maken duidelijk dat fokkerij ethische vragen oproept, vooral als we naar de betreffende dieren kijken. Een bijkomend vraagstuk is wat er gebeurt met die dieren die niet voldoen aan de gestelde fokdoelen: de zogenaamde surplusdieren.

In de zienswijze 2010 wordt op bepaalde concrete voorbeelden en op sommige voortplantingstechnieken nader ingegaan. De Raad wil enkele meer algemene en principiële overwegingen aanreiken in het licht waarvan concrete kwesties beoordeeld kunnen worden.

4.2. Ethiek

Sinds mensenheugenis worden dieren gebruikt in het belang van de mens. Desondanks erkennen we in Nederland dat het dier niet samenvalt met zijn nutswaarde. Bijvoorbeeld, een zeug, die voor de fok niet meer bruikbaar is, kan nog steeds waardevol zijn en heeft bepaalde eigen belangen die respect verdienen. Dat betekent dat de belangen van dieren kunnen botsen met belangen van mensen. In onze cultuur worden belangen van de mens vaak boven die van het dier gesteld, dit geldt vooral als het gaat om de gezondheids- en welzijnsbelangen⁴. Ook als we dit gegeven als uitgangspunt nemen vraagt fokkerij en voortplanting om een zorgvuldige afweging. Deze zienswijze neemt daarom fokkerij als een gegeven praktijk en stelt vervolgens de vraag wanneer en waarvoor wij dieren mogen gebruiken, en tot welke prijs. Anders gezegd en toegespitst op de fokkerij luidt de fundamentele ethische vraag: Hoe ver mag je gaan in het aanpassen van dieren aan onze behoeften en belangen?

4.2.1. Intrinsieke waarde

---

⁴ In zijn zienswijze *Agenda voor het Dierbeleid* (2010) gaat de Raad dieper in op de drie onderliggende, ethische vragen aangaande de dierhouderij in Nederland.

De rechtvaardiging voor deze vraag ligt in het feit dat wij er ons in onze cultuur meer en meer bewust van zijn geworden dat een dier niet alleen maar een nutswaarde heeft maar ook een intrinsieke waarde, dat wil zeggen een eigen waarde afgezien van een mogelijk nut voor de mens. Dat besef heeft vooral sinds de 19^e eeuw langzaam maar zeker post gevat in steeds bredere lagen van de samenleving, in belangrijke mate onder invloed van dierenbeschermingsbewegingen. Uiteindelijk is het in vele Westerse landen vertaald in beleid. In Nederland heeft dit proces in 1981 geleid tot de nota Rijksoverheid en dierenbescherming, waarin de intrinsieke waarde van het dier tot uitgangspunt van beleid werd gemaakt. Dat heeft daarna verder gestalte gekregen in de Wet op de Dierproeven, in de Wet Dieren en in de Flora- en faunawet. Deze erkenning geeft dieren een beschermwaardigheid en vertaalt zich in directe verplichtingen ten opzichte van dieren. Dit wordt in Nederland vertaald in termen van zorg voor het welzijn en de integriteit van dieren (Wet dieren, art 1.3).

4.2.2. Duurzaamheid

Een tweede uitgangspunt van overheidsbeleid dat in dit verband genoemd dient te worden is duurzaamheid. Het begrip 'duurzaamheid' (sustainability) is in de internationale en nationale discussie een steeds belangrijker rol gaan spelen sinds het werd geïntroduceerd in 1987 in het VN rapport *Our Common Future* van de Commissie Brundtland. Heel globaal gesproken gaat het er daarbij om dat de behoeftebevrediging van heden niet ten koste mag gaan van de mogelijkheid van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien. Dit wordt meestal geoperationaliseerd door het zoeken van de balans tussen People, Planet en Profit. Het uitgangspunt voor het Nederlandse overheidsbeleid is 'integrale duurzaamheid'. De inzet is een toonaangevende Nederlandse veehouderij in 2023 die met behoud van concurrentiekracht, produceert met respect voor mens, dier (dus inclusief dierenwelzijn) en milieu waar ook ter wereld.

4.2.3. Biodiversiteit

Duurzaamheid gaat hand in hand met het begrip biodiversiteit, waarmee zowel de verscheidenheid van plant- en diersoorten en van ecosystemen wordt bedoeld, alsmede het beschermen en behouden daarvan. Dat biodiversiteit in nauw verband staat met duurzaamheid blijkt uit het Biodiversiteitsverdrag van Rio de Janeiro uit 1992. Uiteraard strekken deze beleidsbepalende begrippen zich verder uit dan alleen tot de omgang met dieren, maar ze zijn zeker ook daarop van toepassing.

Met biodiversiteit wordt meestal het behoud van de soortenrijkdom bedoeld. Daarnaast betreft het ook de genetische variatie binnen een soort zoals die tot uitdrukking komt in rassen en genetische variatie binnen rassen. Natuurlijke selectie en domesticatie hebben geleid tot een breed scala aan diersoorten en rassen binnen die soorten, elk aangepast aan de specifieke omstandigheden van zijn omgeving. Door natuurlijke selectie sterven onvoldoende aangepaste soorten ook uit. Omdat de omstandigheden kunnen veranderen is het van belang dat op wereldschaal een variatie aan soorten – en daarmee een variatie aan genetische eigenschappen – blijft bestaan, zodat de natuurlijke selectie de diersoorten kan blijven aanpassen aan de omstandigheden.

Inteelt, het verwekken van nakomelingen door het paren van aan elkaar verwante ouderdieren, zorgt voor verarming van de genetische variatie binnen het ras – en uiteindelijk ook binnen het individu. Voor fokkerij – de kunstmatige selectie – is genetische variatie binnen een ras noodzakelijk: zonder variatie valt er niets meer te

selecteren, niets meer te veranderen. Inteelt wordt in de fokkerij ook doelbewust ingezet om bepaalde genetische eigenschappen te 'verankeren' in het genoom. Vaker echter is fokbeleid gericht op het beperken van de inteelttoename door het uitsluiten van paringen van nauw verwante dieren.

4.2.4. Morele verantwoordelijkheid

Een vierde uitgangspunt is dat betrokken fokkers, voortplantingsdeskundigen, bestuurders, ketenpartijen en kopers op hun (morele) verantwoordelijkheid mogen worden aangesproken. In zijn zienswijze *Verantwoord Houden* (2009) gaat de Raad uitgebreid in op de verdeling van de rollen en verantwoordelijkheden van dierhouders, overheid en alle andere betrokken partijen ten aanzien van het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren. De Raad stelt daarin onder andere dat diegene die verantwoordelijkheid draagt voor het welzijn van een dier, daarover ook verantwoording moet afleggen.

De in *Verantwoord Houden* geschetste verantwoordelijkheidsverdeling vormt de basis voor de aanbevelingen in hoofdstuk 6 van deze zienswijze.

4.2.5. Principes

In het verlengde van deze vier uitgangspunten zijn in de context van fokkerij en voortplantingstechnologie enkele (andere) principes uit de bio-ethiek van belang. Zij zijn afgeleid uit de humane bio-ethiek⁵ maar worden mutatis mutandis ook gebruikt in andere contexten waar levende organismen in het geding zijn⁶. Het gaat dan om (1) het niet-schaden principe (*primum non nocere*), (2) weldoen (i.c. goede zorg bieden) en (3) respect voor soortspecifiek gedrag (de eigenheid van het dier). Deze principes bieden handvat en sturing bij discussies over welzijn en gezondheid van dieren, maar ook bij het vraagstuk van de integriteit van het dier. Bij dat laatste begrip gaat het om de heelheid van het dier. Het omvat echter ook de vraag tot in hoeverre een handeling de zelfstandigheid van een dier (verder) beïnvloedt. Naast zorgen met betrekking tot welzijn, roepen fokkerij en voortplantingstechnieken vaak intuïties op die verwijzen naar het argument van verzakelijking of objectivering van dieren. Het gaat hierbij enerzijds om de bezwaren om dieren in te zetten op een wijze waardoor ze steeds meer gepercipieerd worden als dingen. Anderzijds omvat het de bezwaren tegen het veranderen van dieren op een wijze waardoor hun functionele aspect steeds centraler komt te staan. Beide aspecten van het argument spelen bij fokkerij van dieren een belangrijke rol. Aan de hand van bovenstaande principes en op basis van de huidige wettelijke kaders kan een (verdere) objectivering van dieren als problematisch worden beoordeeld en vraagt het om een inhoudelijke rechtvaardiging.

Om het ideaal van de dierethiek te benoemen zou (mutatis mutandis) gebruik gemaakt kunnen worden van de klassieke formulering van het ideaalbeeld van de mens: *Anima sana in corpore sano* (een gezonde geest in een gezond lichaam).

4.3. Afwegingskader

Uitgaande van de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier en het belang van duurzaamheid en biodiversiteit, in het licht van de zojuist genoemde principes en gelet

---

⁵ Beauchamp, T.L. & Childress, J.F., *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford (Oxford University Press), 2001

⁶ Zie bijv. Mepham, B., 'Ethical Analysis of Food Biotechnologies: An Evaluative Framework'. In: B. Mepham (ed.), *Food Ethics*. London (Routledge) 1996, pp. 101-119

op de verantwoordelijkheden van o.a. fokkers, consumenten en overheid is het evident dat er in de fokkerij ethische afwegingen gemaakt moeten worden. Ook de in hoofdstuk 2 genoemde dilemma's en kansen laten dat duidelijk zien. De vraag is dan hoe een dergelijk proces van afweging in de praktijk handen en voeten kan krijgen.

Nu is het maken van ethische afwegingen in de omgang met dieren niet nieuw, zodat niet bij het nulpunt begonnen hoeft te worden. Al in 1992 werd in het kader van de GWWD de Voorlopige commissie ethische toetsing genetische modificatie van dieren in het leven geroepen, die zich vooral heeft gebogen over de vragen rond de stier Herman⁷. In 1997 volgde de Commissie Biotechnologie bij Dieren (CBD). Deze commissie kreeg onder meer als taak de minister van LNV van advies te dienen bij het verlenen van een vergunning voor biotechnologische handelingen bij dieren. Zij diende na te gaan of deze handelingen geen onaanvaardbare gevolgen zouden hebben voor de gezondheid en het welzijn van de betrokken dieren en of er tegen deze handelingen anderszins ethische bezwaren bestonden.

Ten behoeve van de werkzaamheden van de CBD is door enkele ethici in 1996 het rapport *Het toetsen van biotechnologische handelingen bij dieren* geschreven. In dat rapport wordt een beoordelingskader in vijf stappen ontworpen. Dat is, met wat bijstellingen en aanscherpingen, door de CBD als toetsingskader gebruikt bij het beoordelen van de vergunningaanvragen op het terrein van biotechnologie bij dieren.

Mede omwille van de consistentie van beleid is de Raad nagegaan in hoeverre dit toetsingskader van dienst kan zijn bij het ontwerpen van een Afwegingskader bij ethische en maatschappelijke kwesties in de fokkerij. Overigens dient hierbij van het begin af aan duidelijk te zijn dat er in de fokkerij geen sprake is van een 'nee, tenzij-beleid' maar veeleer van een 'ja, mits-beleid', behalve als het gaat om biotechnologische handelingen.

De ruggengraat van de ethische toetsing van een (onderzoeks-)voorstel waarbij biotechnologische handelingen worden verricht bestaat voor de CBD uit vijf stappen:

1. Wat is het belang van het betreffende onderzoek? Is dat substantieel of triviaal? Het doel heiligt weliswaar niet de middelen maar het is wel een cruciaal aspect van een ethische afweging.
2. Zijn er reële alternatieven voor biotechnologische handelingen om dit doel te bereiken? Deze vraag is natuurlijk relevant in het kader van het 'nee, tenzij-beleid' met betrekking tot genetische modificatie, maar ook met het oog op de zogenaamde drie 'V's' bij diergebruik: Vervanging, Verfijning en Vermindering.
3. Wat is de te verwachten schade aan de gezondheid en het welzijn van de betreffende dieren? Deze vraag vloeit rechtstreeks voort uit de passage in de GWWD die stelt dat er geen vergunning verleend mag worden als er sprake is van onaanvaardbare schade voor gezondheid en welzijn, maar strikt ethisch gesproken vloeit zij voort uit de principes niet-schaden en weldoen.
4. In hoeverre wordt de integriteit van de betreffende dieren aangetast? Over de betekenis en toepasbaarheid van deze toetssteen is in de CBD vaak diepgaand

---

⁷ Officieel betrof het het onderzoeksvoorstel 'Weefsel-specifieke expressie van genen in de melkklier van genetisch gemodificeerde runderen' dat deel uitmaakte van een onderzoekproject dat werd uitgevoerd in een samenwerkingsverband tussen Gene Pharming Europe B.V. en het Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (IVO-DLO).

gediscussieerd. Dat heeft geleid tot een operationalisering ervan in termen van effecten van de biotechnologische handelingen op uiterlijk, gedrag, zelfredzaamheid en vatbaarheid voor ziekten of aandoeningen van de betreffende dieren.

5. Finale afweging: Weegt, na de beantwoording van de eerste vier vragen, het belang van het onderzoek op tegen de schade die aan de betrokken dieren wordt toegebracht?

De Raad heeft in haar zienswijze van 2010 gesteld dat "vertaling" van dit toetsingskader in een Afwegingskader voor de fokkerij leidt tot het volgende beeld:

1. Wat is het doel van het betreffende fokprogramma⁸ en wat is het belang ervan? Daarbij zou ook de vraag naar de noodzaak moeten worden meegenomen.
2. Zijn er reële alternatieven voor fokken om de gestelde doelen te bereiken?
3. Leidt het fokprogramma tot schade aan de gezondheid en het welzijn van de betrokken dieren, waaronder zowel ouderdieren als eventuele nakomelingen begrepen worden?
4. Leidt het fokprogramma tot aantasting van de integriteit van dieren en zo ja, in welke mate?
5. Finale afweging: Weegt, na de beantwoording van de eerste vier vragen, het belang van het fokprogramma op tegen de schade aan de betrokken dieren?

Voor de afweging van de wenselijkheid en toelaatbaarheid van (bepaalde) voortplantingstechnieken bij dieren komt een vergelijkbaar Afwegingskader uit de bus:

1. Wat is het belang van de betreffende voortplantingstechniek en van het daarmee beoogde resultaat? Ook hier zou de vraag naar de noodzaak gesteld dienen te worden.
2. Zijn er reële alternatieven om hetzelfde voortplantingsresultaat te bereiken?
3. Leidt het gebruik van deze voortplantingstechniek tot schade aan gezondheid en welzijn van de betrokken dieren, waaronder zowel ouderdieren als eventuele nakomelingen begrepen worden?
4. Leidt het gebruik van deze voortplantingstechniek tot aantasting van de integriteit van dieren?
5. Finale afweging: Weegt, na de beantwoording van deze vier vragen, het belang van het gebruik van deze voortplantingstechniek op tegen de schade aan de betrokken dieren?

Omdat het gebruik van voortplantingstechnieken onlosmakelijk verbonden is met het fokken van dieren, zijn in 2010 beide Afwegingskaders geïntegreerd tot één Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken. De Raad spreekt overigens over een Afwegingskader, omdat het doel is dit in te zetten voor de afwegingen die o.a. de fokkers zelf zullen maken, daar waar het toetsingskader van de CBD nadrukkelijk bedoeld was voor een toetsing door een derde partij (de CBD).

Na de vertaalslag diende te worden gekeken of er toetsstenen ontbreken en of een dergelijk Afwegingskader werkbaar is in de fokkerij en bij het inzetten van bepaalde voortplantingstechnieken. De vraag naar de werkbaarheid is eigenlijk alleen in de praktijk

---

⁸ Ook te vertalen als: de fokdoelstelling en de wijze waarop men beoogt deze te bereiken.

te beantwoorden maar in het licht van de ervaringen van de CBD is een positief antwoord voorsnog waarschijnlijk, gelet op wat er momenteel gaande is in de fokkerij en de voortplantingstechnologie kunnen de vragen van het toetsingskader als relevant beschouwd worden. De resultaten uit de proefpolders (zie paragraaf 2.2) bevestigen dit beeld.

Wat betreft het mogelijk ontbreken van toetsstenen meent de Raad dat vier elementen moeten worden toegevoegd.

Ten eerste ontbreekt de vraag naar de haalbaarheid van het beoogde fokdoel c.q. de voortplantingstechniek, waarbij in het bijzonder de tijdsfactor en de alternatieven worden meegenomen. Deze vraag wordt als stappen 2 en 3 in het Afwegingskader geïntegreerd:

2. Hoe haalbaar is het beoogde fokdoel c.q. het voortplantingsresultaat, binnen een redelijke termijn van bijvoorbeeld tien jaar?
3. Zijn er reële alternatieven om dit fokdoel c.q. dit voortplantingsresultaat te bereiken?

Ten tweede hoort ook het aspect van de volksgezondheid in het beoordelingskader thuis, al zou de beoordeling daarvan ook aan de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) gelaten kunnen worden. Voorlopig voegt de Raad deze stap aan het Afwegingskader toe.

Ten derde dient ook het effect op de biodiversiteit als specifieke factor meegewogen te worden. Daarbij gaat het niet alleen om biodiversiteit op het niveau van de dierpopulatie, dat wil zeggen het behoud van voldoende genetische variatie binnen de populatie en soort, maar ook op ecologisch niveau, waarmee het behoud van voldoende soortenvariatie bedoeld wordt.

Ten slotte dient elke afweging in de fokkerij te beginnen met een analyse van de uitgangssituatie. Deze analyse is van belang voor de beantwoording van de vraag of er wel of niet tot een fokprogramma mag dan wel moet worden overgegaan. Met andere woorden: Geeft de status quo binnen een bepaalde dierpopulatie aanleiding tot het opzetten van een fokprogramma? In dat verband dienen ook de maatschappelijke en economische context aan de orde te komen. Een ethische afweging, zoals hier bedoeld vindt immers niet plaats in het luchtledige. Vaak zijn grote belangen in het geding. Het is van essentieel belang daarover transparant te zijn.

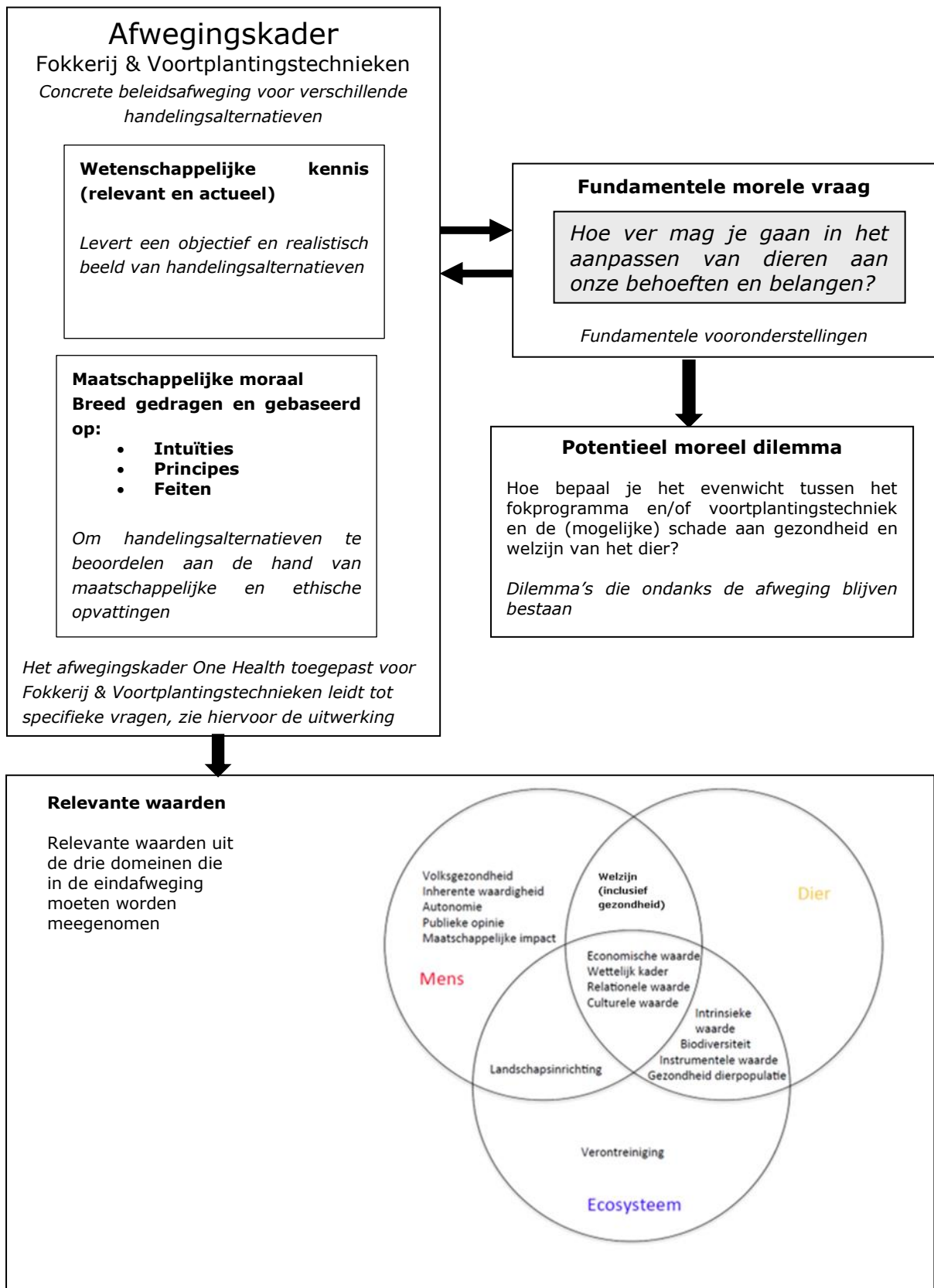
In zijn zienswijze *Agenda voor het Dierbeleid* schetst de Raad een Afwegingskader voor Dierbeleid, om op een transparante en consistente wijze afwegingen in diergerelateerde vraagstukken te kunnen maken. Wanneer we dit toepassen op de vraagstukken op het gebied van de fokkerij en het toepassen van voortplantingstechnieken bij dieren komen we tot het **geïntegreerde Afwegingskader voor de dierfokkerij en de voortplantingstechnologie bij dieren** zoals weergegeven op pagina 34 en 35.

Niet alle vragen in het Afwegingskader zullen altijd even relevant lijken. De Raad is van mening dat het wel van belang is alle vragen aan de orde te laten komen in de afwegingen die gemaakt worden, aangezien op deze wijze volledig en consistent inzicht in de verantwoordelijkheid van alle betrokkenen verkregen wordt.

Alleen het maken van afwegingen is natuurlijk niet voldoende. De afwegingen moeten altijd gezien worden in het licht van de onderliggende doelstellingen. In hoofdstuk 6 duidt de Raad welke doelstellingen dat moeten zijn. Bovendien moet een afweging ook daadwerkelijk leiden tot handelen – en niet slechts beperkt blijven tot een ‘verplichte oefening’.

Met het Afwegingskader beoogt de Raad een omslag in cultuur en handelen. Om deze omslag te realiseren is het essentieel dat het Afwegingskader aansluit op de praktijk. Er ligt een uitdaging om con amore met het Afwegingskader aan het werk te gaan. Alleen zo kan de werkbaarheid van dit Afwegingskader getoetst worden en kan het op basis van de praktijk waar nodig bijgesteld en aangevuld worden. De Raad adviseerde in 2010 om hiermee te beginnen in zogenaamde proefpolders, door de diverse betrokken partijen voor een aantal diersoorten in te richten. Inmiddels zijn de ervaringen uit deze proefpolders bekend. De Raad is nagegaan op welke wijze het afwegingskader gebruikt wordt door een aantal bij de fokkerij betrokken organisaties. Het resultaat hiervan vindt u in hoofdstuk 2 (maatschappelijke context) en hoofdstuk 6 (conclusies en aanbevelingen).

Uitwerking afwegingskader voor Fokkerij en Voortplantingstechnieken

Specifieke vragen:

1. Analyse van de *status quo* van de betreffende dierpopulatie en het aanvoeren van maatschappelijke, economische en alle andere argumenten waarom men tot een fokprogramma wenst over te gaan.
2. Wat wordt beoogd met het voorgestelde fokprogramma of de voortplantingstechniek en wat is het belang en de noodzaak ervan?
3. Hoe haalbaar is het betreffende fokprogramma of het voortplantingsresultaat binnen tien jaar?
4. Zijn er reële alternatieven om het beoogde doel te bereiken?
5. Leidt het fokprogramma of de voortplantingstechniek tot schade aan de gezondheid of het welzijn van de betrokken dieren, waaronder behalve ouderdieren steeds ook hun eventuele nakomelingen worden verstaan? Of draagt het wellicht bij tot verbetering van de bestaande situatie op die gebieden?
6. Leidt het fokprogramma of de voortplantingstechniek tot aantasting van de integriteit van de betrokken dieren? Of draagt het wellicht bij tot verbetering van de bestaande situatie op dat gebied?
7. Komt bij het fokprogramma c.q. de voortplantingstechniek de volksgezondheid in het geding? Zo ja, hoe wordt die gewaarborgd?
8. Komt bij het fokprogramma of de voortplantingstechniek de biodiversiteit in het geding? Zo ja, hoe wordt die gewaarborgd?
9. Zijn er andere relevante waarden uit het afwegingskader waaraan aandacht dient te worden? Zo ja, welke en hoe worden deze meegenomen?

De **finale afweging** van alle aspecten in het beantwoorden van de specifieke vragen moet leiden tot een antwoord op de vraag: weegt het belang van het fokprogramma of de voortplantingstechniek op tegen de (mogelijke) schade aan welzijn en gezondheid van het dier?

5. Elementen voor het Afwegingskader

In het Afwegingskader worden welzijn, gezondheid en integriteit van het dier tegen andere belangen afgewogen. Ten behoeve van die weging is het nodig om die begrippen voldoende nauwkeurig te duiden.

5.1. Meten van dierenwelzijn

Een dier verkeert in een positieve staat van welzijn indien het in staat is om adequaat te reageren op: honger, dorst en onjuiste voeding; thermaal en fysiek ongemak; verwondingen en ziekten; angst en chronische stress, en het de vrijheid heeft om normale, soortspecifieke gedragspatronen te vertonen, die het dier in staat stellen om zich aan te passen aan de uitdagingen die de heersende omgevingsomstandigheden bieden, zodat het dier een staat bereikt die het als positief ervaart.⁹

Het uitsluitend sturen op levensomstandigheden (vierkante meters per dier, spleetbreedtes, verlichtingsnormen, rantsoenen etc.) garandeert niet dat een dier zijn toestand als positief zal ervaren. Dieren met verschillende erfelijke eigenschappen, al dan niet onder uiteenlopende condities ontwikkeld en grootgebracht, zullen immers onder dezelfde levensomstandigheden niet vanzelfsprekend hetzelfde welzijn ervaren. Individuen, rassen en lijnen kunnen sterk verschillen in de eisen die zij aan de omgeving stellen en in de manier waarop zij zich aan hun omgeving aanpassen. Zo zal een Siberische Husky het bij zeer warm weer aanmerkelijk ongemakkelijker hebben dan een Rhodesian Ridgeback.

Claims over het welzijn van dieren dienen om voorgaande redenen dan ook gebaseerd te zijn op signalen, kenmerken en gedragingen van het dier zelf (de output van het dier) en behoren niet uitsluitend te zijn ontleend aan aspecten van de houderijomstandigheden (de input). Onderzoek en beleid zijn zich daarvan bewust en richten zich steeds minder op input- of designvariabelen, ten faveure van output- of prestatie-indicatoren. Het afgeronde Europese Welfare Quality-project en het Welfare Quality Network hebben een grote stap in deze richting bewerkstelligd.

Bij het vaststellen van prestatie-indicatoren is het overigens van belang dat prestaties niet uitsluitend gemeten worden in termen van het ontbreken van welzijnsschade, maar dat het repertoire ook positieve elementen van soortspecifiek gedrag bevat die voor het dier bijdragen aan een goede staat van welzijn.

5.2. Fokkerij en dierenwelzijn

Bij het vaststellen van fokkerijgerelateerde prestatie-indicatoren voor het welzijn van dieren kan op basis van verschillen in onzekerheid/betrouwbaarheid onderstaande indeling worden gemaakt:

- 1) Schadelijke morfologische en functionele erfelijke afwijkingen;
- 2) Risico's op welzijnsschade als gevolg van overtypering en/of éénzijdige selectie;
- 3) Risico's op welzijnsschade als gevolg van verschillen tussen selectieomgeving en gebruiksomgeving;
- 4) Afbreuk aan de integriteit van het dier.

Prestatie-indicatoren voor dierenwelzijn zijn globaal in te delen in de onderstaande drie categorieën:

---

⁹ Raad voor Dierenaangelegenheden, *Zorgplicht Natuurlijk Gewogen*, 2012

- 1) Indicatoren voor fysieke gezondheid en vitaliteit;
- 2) Indicatoren voor gedrag en mentale gezondheid;
- 3) Indicatoren voor integriteit.

5.2.1. Indicatoren voor vitaliteit en fysieke gezondheid

Het is ondoenlijk om zonder in abstracties te vervallen generieke indicatoren vast te stellen voor gezondheid, pijn en functiestoornissen voor het enorme, rijkgeschakeerde palet aan diersoorten, rassen en foklijnen. Per diersoort, ras of kruisingsproduct is dit gemakkelijker, ook al zal het accent dan veelal liggen op de stoornissen als pendant van gezondheid. Vanwege de veelheid aan verschillende stoornissen (zie voor voorbeelden hoofdstuk 2, paragraaf 2.5) is er een mozaïek van maatwerkindicatoren nodig, toegespitst op specifieke kenmerken van zeer uiteenlopende fokproducten.

5.2.2. Indicatoren voor soorteigen gedrag en mentale gezondheid

Dieren zijn gedurende miljoenen jaren geëvolueerd tot organismen die door natuurlijke selectie zijn toegerust met gedrag dat hen, gegeven hun natuurlijke leefomgeving, het best in staat stellen om erfelijke eigenschappen aan toekomstige generaties door te geven. Domesticatie bestaat in dat licht gezien slechts een oogwenk. Hoewel moderne fokkerijtechnieken uiterst doelmatig zijn gebleken in het verbeteren van de fokdoelkenmerken van dieren, wordt de kans dat de aanleg voor (soorteigen) gedragsbehoeften in de basis is veranderd dan ook klein geacht¹⁰. Waar veranderingen worden waargenomen betreft het eerder verschillen in expressie.

Iedere indeling in gedragscategorieën is arbitrair. Desondanks is een bruikbare indeling die van Tembrock¹¹ waarbij de gedragsbehoeften van dieren zich als volgt laten indelen:

- 1) Basisbehoeften, noodzakelijk voor overleven;
- 2) Specifieke, door de morfologie en fysiologie bepaalde behoeften;
- 3) Behoeften die hun oorsprong vinden in individuele eigenschappen;
- 4) Aangeleerde, van andere individuen overgenomen behoeften.

Met betrekking tot deze behoeften introduceerde Tembrock (naar eerder werk van Von Üxküll, 1926) de zogenaamde functiekringen. Dieren reageren met gedrag op externe of interne prikkels, beïnvloeden daarmee de omgeving of interne processen en oefenen daarmee invloed uit op deze prikkels. Daarmee is de cirkel rond. Indien deze functiekringen ontregeld raken of worden gefrustreerd, ontstaat afwijkend gedrag (onder- of overexpressie, stereotiep gedrag, beschadigend gedrag), gericht op het dier zelf, op de omgeving of op soortgenoten. Dergelijk afwijkend gedrag wordt beschouwd als prestatie-indicator voor (tekort aan) mentale gezondheid¹² en ook hier ligt het accent gemakkelijker op het terugdringen van het negatieve in plaats van het bevorderen van het positieve.

---

¹⁰ Zie bijvoorbeeld *The behaviour of pigs in a semi-natural environment*, Stolba A, Wood-Gush D.G.M. Animal Production 48, 419-425, 1989 en *The Laboratory Rat: A Natural History*, www.ratlife.org

¹¹ *Grundriß der Verhaltenswissenschaften. Eine Einführung in die allgemeine Biologie des Verhaltens*, Tembrock, G., 1980. Fischer Verlag, Jena.

¹² *Towards a general psychobiological theory of emotions*, Panksepp, J., 1982. Behavioral and Brain Sciences, 5, pp 407-422

Voorbeelden van prestatie-indicatoren voor het welzijn van vleeskuikens

Op de boerderij: sterfte, voederconversie, groeisnelheid, voedsel- en wateropname, hijgen en vleugelspreiden, rillen, kreupelheid en loopscore, ruimtelijke spreiding van de vogels, angst (ontwijkgedrag, reacties op nieuw object), stofbadgedrag, kwalitatieve gedragsbeoordeling.

Op het slachthuis: dood bij aankomst, pre-stun shock en fladderen aan de slachtlijn, klinische ziektebeelden zoals ascites, sterke vermagering, uitdroging, hepatitis, pericarditis, abscessen, sepsis, vleugelbeschadigingen en -kneuzingen, gebroken ledematen, dislocatie van heupen en andere gewrichten, karkaskwaliteit.

Op boerderij en slachthuis: contactdermatitis (voetzooldermatitis, brandhakken, borstblaren of -branden), veerconditie en -reinheid, huidbeschadigingen en verwondingen, oogconditie.

Gehouden dieren zijn veelal sociale dieren die in groepen dienen te worden gehouden. Dit stelt eisen aan sociaal gedrag, zowel tegenover soortgenoten als tegenover de mens, aan exploratie- en spelgedrag, aan verzorgingsgedrag en aan matернаal en seksueel gedrag. Ook hierbij geldt dat de keuze voor prestatie-indicatoren om maatwerk per diersoort vraagt.

5.2.3. Indicatoren voor integriteit

Wanneer in een dier essentiële eigenschappen van de diersoort zijn verdwenen, is de integriteit van dat dier aangetast¹³. Vrijwel alle schadelijke kenmerken gaan in zekere zin gepaard met een aantasting van de integriteit. Er zijn overigens ook aantastingen van de integriteit denkbaar die niet direct tot verminderd welzijn van dieren zelf leiden, zoals blindheid bij kippen gecultiveerd in een specifieke foklijn omdat deze dieren minder verenpikgedrag vertonen.

5.2.4. Weging

Welzijnsaantastingen laten zich wegen naar het product van prevalentie x aantallen x ernst x duur. Deze benadering is ook gekozen in de door LNV uitgebrachte ongeriefanalyses¹⁴.

Het RDA-advies *Fokken met recreatiedieren* (RDA 2002/03) en het daar aan ten grondslag liggende model voor de beschrijving, typering en weging van welzijnsrisico's¹⁵ kent vergelijkbare uitgangspunten en vormt een interessante basis om schadelijke erfelijke kenmerken als volgt te typeren en te wegen:

- 1) Erfelijke aanleg (recessief, dominant, familiair, polygeen)

¹³ *Ethics of farm animal breeding*, Sandøe et al, 2006. Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 19:37-46.

¹⁴ *Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden: inventarisatie en prioritering en mogelijke oplossingsrichtingen*, Leenstra et al., Animal Sciences Group van Wageningen UR, Lelystad, 2007.

¹⁵ *Fokken met recreatiedieren*, Netto, W.J., 1998.

- 2) Levensverwachting (sterfte rond geboorte, levensbedreigend op korte termijn, chronische aandoeningen met dodelijke afloop, sterfte bij noodzakelijke euthanasie, niet levensbedreigende aantasting van vitaliteit)
- 3) Waarneembaarheid (direct en betrouwbaar waarneembaar, met diagnostische hulpmiddelen aantoonbaar, graduele en niet duidelijk gedefinieerde stoornissen)
- 4) Prevalentie (hoog > 10%, matig 5-10%, beperkt 1-5%, laag 0,1-1%, zeer laag < 0,1%)
- 5) Pijnlijkheid en/of hinder (zeer pijnlijk, zeer hinderlijk/lastig, pijnlijk, hinderlijk/lastig)
- 6) Integriteit (aangetast, niet aangetast)
- 7) Tijdstip van ontstaan (voor de geboorte, direct na de geboorte, gedurende het leven)

In de ontwikkelde prioriteringsprocedure worden grenswaardes voor de aantastingscores voor welzijn, gezondheid en integriteit bepaald, met een schatting van de mate van voorkomen. Op basis van de gecombineerde scores wordt de mate van urgentie voor (fokkerij)maatregelen bepaald. Het RDA-advies *Fokken met recreatiedieren* bevat overzichten van deze scores per diersoort en per ras.

Het Welfare Quality programma heeft naast parameters voor fysieke gezondheid, vitaliteit en integriteit, ook indicatoren voor gedragsaspecten – en daarmee voor mentale gezondheid – ontwikkeld.

Bij de systematische beoordeling van welzijnsrisico's, zoals die bijvoorbeeld in toenemende mate door de EFSA wordt gedaan¹⁶, komen vergelijkbare elementen te pas. Risicobeoordeling is een systematisch, wetenschappelijk gefundeerd proces, om de kans op blootstelling aan een gevaar, en de omvang van de effecten van deze blootstelling in te schatten. Een gevaar voor dierenwelzijn kan worden gedefinieerd als een factor met de potentie om een negatief effect op het welzijn van dieren te veroorzaken. Risico is een functie van de kans dat het gevaar werkelijkheid wordt, en de intensiteit en de duur (impact) van de gevolgen daarvan.

---

¹⁶ *Scientific Opinion on the influence of genetic parameters on the welfare and the resistance to stress of commercial broilers*, EFSA, 2010.

6. Conclusies en aanbevelingen

In hoofdstuk 2 heeft de Raad geconstateerd dat het fokken met dieren vragen oproept: vragen over de mogelijkheden van de fokkerij voor het bereiken van duurzaamheidsdoelstellingen en vragen over de dilemma's met betrekking tot dierenwelzijn die samenhangen met fokkerij en voortplantingstechnieken. In hoofdstuk 4 en 5 heeft de Raad geconstateerd dat het om een ethisch vraagstuk gaat en is het Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken gepresenteerd als instrument om de vraagstukken over fokkerij en voortplantingstechnieken gestructureerd te kunnen behandelen.

In dit hoofdstuk duidt de Raad de rol van het Afwegingskader, geeft het voorbeelden van best practices en doet aanbevelingen voor verdere verbetering van toepassing van het afwegingskader. De Raad bouwt hierbij voort op de zienswijze uit 2010 en betreft daarbij de ontwikkelingen van de afgelopen vijf jaar. In deze geactualiseerde zienswijze concentreert de Raad zich op het gebruik van het Afwegingskader en de lessen die te leren zijn uit de praktijk. In de zienswijze uit 2010 wordt ook aandacht besteed aan de rol en verantwoordelijkheden van verschillende partijen die bij de fokkerij betrokken zijn. De Raad heeft waar nodig de andere aanbevelingen uit zienswijze van 2010 tegen het licht gehouden.

6.1. Kaderstelling

De Raad is van mening dat de fokkerij binnen de volgende kaders zou moeten plaatsvinden. Een goede staat van welzijn blijkt uit:

- Vitaliteit en fysieke gezondheid
- Behoud van soorteigen gedrag en mentale gezondheid
- Behoud van integriteit
- Behoud van genetische diversiteit

6.2. Actoren

Wie heeft welke invloed op het fokken van dieren? Als eerste natuurlijk de fokker zelf. Als dierhouder is hij de eerstverantwoordelijke voor het welzijn en de gezondheid van zijn dieren¹⁷. Wanneer de fokker lid is van een rasvereniging of stamboek, dan heeft hij zich te houden aan de daar geldende reglementen. Doordat de rasverenigingen en stamboeken zo de 'speelruimte' van de fokker beïnvloeden, zijn zij medeverantwoordelijk voor het welzijn van de dieren die binnen hun ras of stamboek worden gefokt. Hetzelfde geldt voor de ketenpartijen¹⁷: vrijwel alle (producten) van landbouwhuisdieren, alsmede een groot deel van de gezelschapsdieren wordt via een handelaar, wederverkoper of retailer en niet rechtstreeks bij de fokker gekocht. De overheid is een belangrijke partij, omdat zij eindverantwoordelijk is voor de kwaliteit van het leven van dieren in Nederland¹⁷. Omdat productieketens ten principale produceren wat de koper vraagt, speelt de consument – diegene die een dier of dierlijke producten koopt – een cruciale, sturende rol. Het is echter de vraag in hoeverre de consument in staat en genegen is deze rol te vervullen.

---

¹⁷ De Raad gaat in zijn zienswijze *Verantwoord Houden* (2009) uitgebreid in op de rollen en verantwoordelijkheden ten aanzien van het welzijn van gehouden dieren.

6.2.1. Fokkers

De Raad constateert dat er grote verschillen zijn tussen de rollen van de fokkers in de verschillende dierhouderijsectoren. Zo zijn fokverbanden in de productiedierhouderij, en in het bijzonder in de varkens- en pluimveehouderij, grote internationaal opererende bedrijven die een zeer belangrijke rol spelen en is de rol van individuele dierhouders daar beperkt. In de gezelschapsdierenfokkerij zijn de fokkers veelal individuele dierhouders. De melkveehouderij kan gekenmerkt worden als een hybride vorm, met enkele grote fokkerijorganisaties die de stieren bezitten en individuele melkveehouders die ieder voor hun eigen bedrijf een eigen fokbeleid bepalen. De paarden- en hobbydierhouderij kenmerken zich door verschillende gradaties van organisatie en professionaliteit, al naar gelang ras en diersoort.

Ook de invloed van de stamboeken varieert sterk. Zo hebben het Friese paardenstamboek (KFPS) en het KWPN-stamboek zeer veel invloed op de wijze waarop er met de dieren binnen het stamboek gefokt wordt, terwijl de Raad van Beheer op Kynologisch gebied (RvB) op dit moment nogmaals tracht een centraal beleid voor de hondenfokkerij op te zetten. In de kattenfokkerij en in sommige hobbydiersectoren is nauwelijks sprake van centrale regie, laat staan dat deze een verplichtend karakter heeft.

6.2.2. Overheid

De invloed die de overheid op de fokkerij in de verschillende dierhouderijsectoren uitoefent varieert sterk. Het valt te betwijfelen of de Nederlandse overheid rechtstreeks invloed kan uitoefenen op de internationaal opererende fokkerijbedrijven in de veehouderijsector.

Wanneer we de nationale wet- en regelgeving bekijken dan zien we dat deze grotendeels betrekking heeft op landbouwhuisdieren (in de veehouderij en hobbydiersector) en paarden. Het Fokkerijbesluit behandelt stamboeken, erkenning en toelating van fokdieren. Er is echter geen paragraaf opgenomen over het voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen. In paragraaf 3.4 van het Besluit houders van dieren is opgenomen wat verstaan wordt onder het voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen bij het fokken van gezelschapsdieren. Voor bedrijfsmatige fokkers worden aanvullende regels gesteld. De Europese overeenkomst ter bescherming van kleine huisdieren (1988), met daarin enkele paragrafen over de gezelschapsdierenfokkerij, is door Nederland wel getekend, maar nog niet geratificeerd.

6.2.3. Consument

Kopers van dieren hebben een directe invloed op de fokkerij, omdat zij de marktvraag voor bepaalde soorten, rassen en typen dieren bepalen.

Kopers van gezelschapsdieren geven aan dat zij de gezondheid van een dier een belangrijk punt vinden. De vraag is echter in hoeverre kopers zich bewust zijn van het voorkomen van erfelijke aandoeningen bij de diersoorten die zij kopen. Het Landelijk Informatiecentrum Gezelschapsdieren (LICG) heeft dergelijke informatie opgenomen in hun zogeheten dierenbijsluiters.

We moeten ons ook afvragen of de kopers voldoende kennis hebben om te zien dat bepaalde (uiterlijke) kenmerken het welzijn van het dier aantasten. En of ze, wanneer zij zich daarvan inderdaad bewust zijn, genegen zijn zich af te vragen of hun plezier opweegt tegen de aantasting van het welzijn van het dier.

Kopers van dierlijke producten staan veel verder af van de fokkerij: het daadwerkelijke fokken van bijvoorbeeld varkens vindt helemaal aan het begin van de productieketen plaats, terwijl de koper van varkensvlees helemaal aan het einde van de keten staat. De keuzemogelijkheden van de koper worden sterk bepaald door de retailers. Ook de informatieverstrekking vindt goeddeels via de retailers plaats, al vervullen ook non-gouvernementele organisaties in toenemende mate die rol. Wat dat betreft zijn de fokkerijgerelateerde vraagstukken onderdeel van het duurzaamheidsbeleid van retailers en voedingsmiddelenproducenten, in het kader waarvan eisen worden gesteld aan de toeleveranciers.

6.3. Best practices

Successen uit het verleden bieden weliswaar geen garantie voor de toekomst, maar wel de mogelijkheid om best practices te identificeren. Wanneer we kijken naar de succesvolle wijze waarop het KWPN-stamboek bepaalde erfelijke gebreken bestrijdt en de manier waarop het KFPS probeert de inteelt te beperken, dan zien we dat deze successen mede te danken zijn aan de volgende randvoorwaarden:

- De fokkers, het stamboek en de kopers zijn zich bewust van en hebben voldoende kennis over de problematiek van erfelijke gebreken en inteelt.
- De meeste fokkers en het stamboek zijn bereid om de problematiek structureel aan te pakken.
- Er is voor de kopers een duidelijke meerwaarde aan het kopen van een dier met stamboekpapieren.
- Het is voor niet-willende fokkers niet mogelijk om erkende stamboekdieren buiten het stamboek te fokken, of om een eigen (parallel-)stamboek te beginnen.

Er is dus sprake van bewustzijn, kennis, de wil om te verbeteren, marktvraag en voldoende regulering voor een zelfstandige aanpak.

6.4. Voor verbetering vatbaar

In hoofdstuk 2 is een schets gegeven van de vraagstukken rondom het fokken van dieren. In hoofdstuk 3 staat beschreven hoe men komt tot een fokbeleid en zijn de belangrijkste kenmerken van de fokkerij van de diverse diersoorten beschreven. Hoofdstuk 4 en 5 laten zien dat er afwegingen gemaakt worden – en op welke wijze dat zou moeten gebeuren. De Raad wil dat wat er goed gaat in de fokkerij geenszins negeren, maar zal in de volgende paragrafen vooral de verbeterpunten voor de fokkerij in de verschillende diersectoren schetsen, om daar vervolgens zijn aanbevelingen op te kunnen baseren.

6.4.1. Paarden

Sinds 2010 is er veel veranderd in de paardenfokkerij. Door de aanpassingen ten aanzien van identificatie en registratie (I&R) is het aantal niet geïdentificeerde paardachtigen nihil. Door alle partijen (stamboeken, sportorganisaties, dierenartsen, slachterijen, NVWA en destructie) binnen de sector te betrekken zijn de mazen in de identificatie en registratie volledig gesloten. Dit betekent dat niet-geregistreerde dieren bijvoorbeeld niet verhandeld kunnen worden.

Daarnaast is recent de toetsing voor onderwerpen als inteelt en beleid ten aanzien van erfelijke aandoeningen aangescherpt. Stamboeken die hier niet aan voldoen verliezen hun erkenning.

In 2010, prees de Raad de transparantie ten aanzien van de fokdoelstellingen, maar stelde hij vast dat de afweging die ten grondslag ligt aan de fokdoelstellingen transparanter en systematischer kan, bij voorkeur aan de hand van het Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken. Dit onderwerp is door de toetsingscommissie de afgelopen jaren opgepakt en toegepast.

Voor de paardenfokkerij geldt dat zowel I&R als fokkerijbeleid onder toezicht staan van Ministerie van Economische zaken, waarbij de toetsing zich richt op de adviezen van de Raad

6.4.2. Productiedieren

De informatievoorziening binnen de verschillende ketens in de productiedierhouderij is over het algemeen zeer goed. Op het gebied van gezondheids- en welzijnsindicatoren is er ruimte voor verbetering. Binnen fokbedrijven worden in toenemende mate ethische afwegingen gemaakt, bijvoorbeeld met behulp van een ethische commissie. Transparantie ten opzichte van de buitenwereld is echter beperkt: er is weinig informatie publiek beschikbaar over afwegingen op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren. Pas wanneer er voldoende helderheid is over afweging van dierenwelzijn, economie en andere duurzaamheidsaspecten en de vooruitgang met betrekking tot deze kenmerken voor eenieder inzichtelijk is, kan de attitude van fokkers en veehouders beoordeeld worden.

Consumenten zijn zich vaak nauwelijks bewust van wat er aan fokkerij in de productiediersector gebeurt. Het is bovendien de vraag in hoeverre zij zich bewust zijn van de rol die zij kunnen spelen in het beïnvloeden van de veehouderijsector, en in hoeverre zij deze rol op zich willen nemen. NGO's, als vertegenwoordigers van burgers en consumenten nemen deze rol deels over.

Ook de tussenhandel en de retailers spelen een belangrijke rol: zij bepalen het keuzepalet voor de consument. Dierenwelzijn kan voor de tussenhandel en retail een imagobepalend onderwerp zijn, waarop campagnes over bijvoorbeeld het verdoofd castreren van beerbiggen en over de 'plofkip' inspelen.

In de pluimvee- en varkenssector, en in mindere mate in de melkveesector is de fokkerij in handen van grote, internationaal opererende organisaties (veelal bedrijven). De invloed die daarop vanuit Nederland uitgeoefend kan worden is beperkt. Er is een vrijwillige, internationale code voor de fokkerij (Code EFABAR), deze is door een groot aantal fokkerijorganisaties geïmplementeerd en onderschreven. Informatie uit gecertificeerde bedrijven van code EFABAR is echter niet openbaar. Daarmee is voor de buitenwereld niet transparant hoe bedrijven dierenwelzijn en diergezondheid meenemen in hun afwegingen bij fokbeslissingen. Overigens stellen Sandøe et al (2005) in het *Ethics Report bij de Code EFABAR* dat 'niet-economische waarden' zoals dierenwelzijn, integriteit en biodiversiteit op andere manieren dan door middel van een vrijwillige Code geregeld moeten worden.

6.4.3. Hobbydieren

Wanneer we naar de fokkerij van hobbydieren kijken zien we een grote variatie in bewustzijn en attitude van fokkers en in hun organisatiegraad via stamboeken. Het is

hierbij de kunst het goede te stimuleren en de uitwassen te bestrijden. De bijdrage die sommige hobbydierfokkers bijvoorbeeld leveren aan het in stand houden van bijzondere diersoorten en rassen – en daarmee aan de biodiversiteit – is lovenswaardig en verdient navolging en ondersteuning.

De identificatie en registratie (I&R) van hobbydieren is verre van volledig. Dat impliceert dat er alleen binnen populaties van door verenigingen en stamboeken geregistreerde dieren zicht is op het voorkomen van erfelijke gebreken en inteelt. Bij te kleine geregistreerde populaties moet overwogen worden of fokken binnen de populatie nog wel verantwoord is in verband met het risico van een te grote inteelttoename per generatie. Ook de hobbydierfokkerij kent het probleem van de 'surplusdieren': (jonge) dieren die niet het gewenste uiterlijk hebben, worden gedood.

6.4.4. Gezelschapsdieren

In de gezelschapsdierenfokkerij is de invloed van de kopers direct: zij bepalen de marktvrage voor bepaalde soorten, rassen en typen dieren. Kopers van gezelschapsdieren vinden het belangrijk dat het gekochte dier gezond is (en blijft). De meeste kopers beschikken echter niet over de expertise om dit aan het dier te kunnen beoordelen. Daarnaast is er ook een markt voor dieren met buitenissige kenmerken, waarvan niet altijd duidelijk is in hoeverre deze het welzijn aantasten – en waarvan soms zelfs evident is dat ze het welzijn aantasten.

De informatieverstrekking over erfelijke gebreken of welzijnsaantastende kenmerken bij gezelschapsdieren is gefragmenteerd en vrijblijvend. Het LICG heeft een aantal jaar geleden dergelijke informatie aan zijn dierenbijsluiters toegevoegd. Er geldt geen wettelijke informatieplicht voor fokkers en (weder)verkopers. Voor de consument heeft een stamboom (ofwel een binnen het stamboek gefokt dier) geen duidelijke, objectieve meerwaarde. Daardoor bestaat er een (grote) markt voor gezelschapsdieren die onder onbekende, ongecontroleerde condities gefokt worden.

Een documentaire zoals *Pedigree Dogs Exposed* (BBC, 2008) laat zien dat voor sommige fokkers uiterlijke kenmerken belangrijker zijn dan het welzijn of de integriteit van het dier. Wanneer bovendien dieren met extreme (overgetypeerde) raskenmerken op de tentoonstellingen winnen, worden deze fokkers in hun denkwijze bevestigd. Dit geldt overigens niet alleen voor de hondenfokkerij. Een dergelijke documentaire draagt ook bij aan het bewustwordingsproces en de attitudeverandering van kopers en fokkers van gezelschapsdieren.

Een belangrijk punt bij de gezelschapsdierenfokkerij is het ontbreken van richtlijnen en regulering door de overheid, zoals deze er wel is voor paarden en landbouwhuisdieren in de vorm van het Fokkerijbesluit. Hierdoor is eenieder vrij om zelf een stamboek op te richten, zonder dat daarbij van enige borging van diergezondheid en dierenwelzijn sprake hoeft te zijn – en zonder dat er sprake is van enig toezicht. Centrale regie op het fokbeleid lijkt daardoor bij voorbaat kansloos: de niet-willenden kunnen zich er gemakkelijk aan onttrekken door een eigen stamboek te beginnen, buiten de reikwijdte van het centrale fokbeleid. De Raad van Beheer is op dit moment bezig om nogmaals een poging te doen om een centraal fokbeleid voor honden met een stamboek te introduceren waarbij de 'gezonde en sociale hond' centraal staat.

Tot besluit moet opgemerkt worden dat een aanzienlijk deel van de gezelschapsdieren (behoudens honden en katten) niet in Nederland worden gefokt. Daarmee vallen fokkers van deze dieren buiten de rechtstreekse reikwijdte van de Nederlandse overheid.

6.5. Instrumenten

De betrokken partijen kunnen op verschillende manieren invulling geven aan hun verantwoordelijkheden om zo de geconstateerde verbeterpunten te realiseren. De in paragraaf 6.3 genoemde best practices dienen daarbij als leidraad, evenals de verdeling van rollen en verantwoordelijkheden zoals de Raad deze heeft geschetst in zijn zienswijze *Verantwoord Houden* (2009). Daarvoor zijn de volgende instrumenten beschikbaar.

6.5.1. Afwegingskader

Hoewel niet alle stappen van het Afwegingskader even relevant zullen zijn voor de fokkerij bij alle diersoorten, leidt het model tot gestructureerde en complete afwegingen die bovendien voortborduren op de achtergronden van het huidige dierbeleid in Nederland. Het expliciet en transparant maken van de afwegingen ten aanzien van de huidige situatie van een ras/soort, de beoogde fokprogramma's en de voortplantingstechnieken draagt bovendien bij aan de bewustwording en de attitudeverandering van fokkers, fokkerijorganisaties en consumenten.

6.5.2. Gedragscodes

De fokkers en fokkerijorganisaties zijn eerstverantwoordelijk voor de gezondheid en het welzijn van hun dieren. Zij dienen inzichtelijk te maken op welke wijze zij hun verantwoordelijkheden nemen. Dat kan door het vastleggen van al dan niet vrijwillig door individuele fokkers of fokkerijorganisaties te onderschrijven gedragscodes.

Een voorbeeld van een dergelijke code is de – vrijwillige – Code EFABAR voor de landbouwhuisdierenfokkers. De Nederlandse Codex Landbouwhuisdieren houden zonder winstoogmerk, alsmede de Code voor goed houderschap schapen en geiten bevatten ook een (summiere) paragraaf over fokkerij.

Een centraal fokbeleid, zoals de Raad van Beheer probeert te bewerkstelligen met het programma Fairfok in de hondenfokkerij, is ook een manier om op brancheniveau te komen tot een gedragscode. Wanneer een dergelijke gedragscode een waarborg vormt voor een verantwoorde fokkerij, en daarmee voor gezonde dieren met een goed welzijn afkomstig uit deze fokkerij, kan het voor de koper van een dier een meerwaarde hebben om een dier te kopen dat gefokt is onder deze gedragscode.

Certificering in de beroepsmatige gezelschapsdierenbranche zou ook voorwaarden ten aanzien van de fokkerij moeten bevatten. De private certificering met flankerend overheidsbeleid die het honden- en kattenbesluit zou vervangen, had een belangrijk instrument voor de borging van de beroepsmatige fokkerij en handel van gezelschapsdieren moeten worden. Vooralsnog lijkt de samenwerking tussen overheid en private partijen op dit gebied spaak te lopen.

6.5.3. Transparantie

Diegene die verantwoordelijkheden ten opzichte van zijn dieren draagt, dient daarover ook verantwoording af te leggen. In zijn zienswijze *Verantwoord Houden* adviseerde de Raad al dat de dierhouders – in eerste instantie op sectorniveau – periodiek een

Maatschappelijke Dierenwelzijns- en Diergezondheidsrapportage moeten maken. Deze rapportages kunnen ook een paragraaf over fokkerij bevatten.

Transparantie naar de maatschappij toe bevordert gewenst gedrag en maakt het uitvoeren van ongewenst gedrag lastiger. Transparantie binnen de sector – bijvoorbeeld door het verplicht melden en registreren van erfelijke gebreken - zorgt ervoor dat fokkerijbeleid beter en effectiever kan worden vormgegeven. Transparantie tegenover de consument is noodzakelijk om er voor te zorgen dat de consument een bewuste keuze kan maken, waarmee hij zijn sturende rol in de productieketen ook daadwerkelijk kan waarmaken.

6.5.4. Wet- en regelgeving

De overheid is eindverantwoordelijk voor de kwaliteit van leven van dieren in Nederland. Dat houdt onder andere in dat de overheid minimumnormen voor dierenwelzijn en diergezondheid vaststelt, en dat zij de randvoorwaarden vaststelt waarbinnen de dierhouders (in dit geval de fokkers) invulling kunnen geven aan hun primaire verantwoordelijkheid.

Wet- en regelgeving is slechts zo effectief als de bijbehorende handhaving. Daar waar op voorhand te voorzien is dat handhaving niet haalbaar is, zullen dus andere instrumenten moeten worden ingezet. Een van die instrumenten is private certificering, waarbij het toezicht van de overheid zich kan beperken tot de controle van het certificeringssysteem en individueel (bij voorkeur geretribueerd) toezicht op de niet-deelnemers.

De overheid heeft kaderstellende regelgeving in de vorm van het Fokkerijbesluit en het Besluit houders van dieren. Merkwaardig genoeg beperkt het Fokkerijbesluit zich tot landbouwhuisdieren en paarden, en zijn de gezelschapsdieren evenals het hobbypluimvee daar niet aan onderworpen. Noch in het Fokkerijbesluit noch in het Besluit houders van dieren is een artikel opgenomen over het voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen bij landbouwhuisdieren. Voor gezelschapsdieren zijn wel algemene regels opgenomen in het Besluit houders van dieren met betrekking tot het voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen.

De overheid heeft ook regelgeving met betrekking tot de identificatie en registratie (I&R) van landbouwhuisdieren en paarden. In de productiedierhouderij is I&R nagenoeg sluitend, bij paarden zijn er grote stappen gemaakt, maar bij hobbydieren is dit veel minder. Bij gezelschapsdieren is verplichte I&R vooralsnog alleen voor honden van kracht op basis van het Besluit identificatie en registratie van dieren. I&R is een belangrijk voorwaardenscheppend instrument voor de bestrijding van erfelijke gebreken in de fokkerij¹⁸: voor het verwerven van inzicht in een populatie, voor het uitvoeren van een fokprogramma (fokwaardeschatting en beperking van inteelt) en daarmee voor elke sturende maatregel in een stamboek of branche is een zo volledig mogelijke identificatie en registratie een belangrijke randvoorwaarde.

6.6. Aanbevelingen

Allereerst constateert de Raad dat er al veel gebeurt. Zo is er in internationaal verband een vrijwillige gedragscode voor het fokken van productiedieren (de Code EFABAR), zijn

---

¹⁸ Zie RDA-zienswijze *Identificatie en Registratie van gezelschapsdieren* (2008)

er in Nederland diverse paarden-, schapen- en geitenstamboeken zeer actief in het terugdringen van erfelijke gebreken en het beheersen van inteelt en is er in de hondenfokkerij nogmaals een programma opgestart (Fairfok) om tot een centraal fokbeleid te komen. De Raad constateert dat een aantal organisaties mede op basis van de aanbevelingen uit de zienswijze uit 2010 een aantal verbeteringen heeft gerealiseerd.

Tegelijkertijd stelt de Raad vast dat er nog verbeteringen mogelijk zijn. De vragen over de fokkerij zijn niet nieuw, en daar waar zaken nu al goed gaan kunnen ze nog beter. In de volgende paragraaf doet de Raad een aantal aanbevelingen om de toepassing van het Afwegingskader verder te verbeteren en past de Raad waar nodig haar aanbevelingen aan.

6.6.1. Algemeen

Het op een verantwoorde, duurzame wijze fokken en het verantwoord gebruiken van voortplantingstechnieken vraagt om een duidelijkere, transparante afweging van belangen. De afgelopen jaren is er door verschillende partijen geïnvesteerd in consistente en transparante afwegingen met betrekking tot fokkerij & voortplantingstechnieken met behulp van het Afwegingskader uit de oorspronkelijke zienswijze uit 2010. De Raad acht het van groot belang dat dit wordt voortgezet.

- 1. Het fokbeleid en beslissingen over het gebruik van (voortplantings)technieken dienen transparant en consistent vastgesteld te worden aan de hand van het voorliggende Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken zoals dat in deze zienswijze wordt gepresenteerd.*

Met het vrijwillig inzetten van het Afwegingskader zijn we er echter nog niet. Onder andere omdat dierenwelzijn (in een aantal gevallen) geen directe economische waarde heeft, waardoor het te betwijfelen valt of het borgen van dierenwelzijn in de fokkerij overgelaten kan worden aan marktwerking. Dat is zeker het geval wanneer er voor de consument nog geen betrouwbare mogelijkheid is om te zien of een fokker daadwerkelijk verantwoord fokt volgens het Afwegingskader.

De Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij heeft de toepassing van het Afwegingskader getoetst met een aantal fokverbanden in de zogenaamde 'proefpolders'. Zij constateren dat het kader volledig en goed werkbaar is. Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat de praktische bruikbaarheid van het Afwegingskader minder is voor kleinere fokverbanden en individuele dierhouders. Zij beschikken niet over de capaciteiten en middelen die grote, geprofessionaliseerde en gespecialiseerde fokverbanden wel tot hun beschikking hebben.

- 2. Verdere concretisering van het Afwegingskader is wenselijk om kleinere fokverbanden en individuele dierhouders in staat te stellen hun eigen handelen te toetsen, te onderbouwen en eventueel te wijzigen.*

6.6.2. Fokkers

Alleen fokkers die geen genetisch materiaal met andere fokkers uitwisselen kunnen volledig eigenstandig een fokbeleid voeren. Alle andere fokkers zijn in meer of mindere mate afhankelijk van andere fokkers (lees het fokverband) voor het realiseren van hun fokbeleid. Daarom zijn samenwerkingsverbanden noodzakelijk om fokkerijbeleid te

kunnen maken en uitvoeren. Binnen de samenwerkingsverbanden worden afspraken gemaakt over gewenste ontwikkeling van de populatie, de rol van de fokkers en de uitwisseling van genetisch materiaal.

- 3. Fokkers dienen de verschillende belangen die samenhangen met de fokkerij op een transparante wijze tegen elkaar af te wegen, bijvoorbeeld volgens het Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken. Deze afweging moet op het niveau van de rasverenigingen en fokkerijorganisaties plaatsvinden, omdat fokkerij per definitie een populatieaangelegenheid is.*

Fokkers, fokkerijverbanden, stamboeken en ketenpartijen dienen transparant te maken hoe zij hun afwegingen maken, hoe zij aan de vier speerpunten – behoud van vitaliteit en fysieke gezondheid, behoud van soorteigen gedrag en mentale gezondheid, behoud van integriteit, en behoud van genetische diversiteit – werken en in hoeverre deze doelstellingen gehaald worden.

De Raad constateert dat de informatievoorziening binnen de keten goed is en dat er in toenemende mate ethische afwegingen gemaakt worden binnen fokverbanden. Transparantie ten opzichte van de maatschappij is echter zeer beperkt. Zij dragen - samen met andere partijen in de dierlijke keten- een verantwoordelijkheid om ethische vraagstukken rondom fokkerij gezamenlijk aan te pakken.

- 4. Fokkers dienen de maatschappij inzicht te geven in afwegingen die zij maken in hun fokdoelen en aan te geven op welke wijze zij handelen om deze fokdoelstellingen te bereiken. Het is essentieel om hierin samen op te trekken met partijen 'verderop' in de dierlijke keten.*

Bovendien zouden rasverenigingen en fokkerijverbanden hun doelstellingen pro-actief moeten communiceren. Een van de meest recente technieken is gene-editing. Dit is bij uitstek een techniek die heftige discussie, veel morele vragen en emotie oproept. Deze discussie zal de komende jaren actueel blijven. De Raad vindt het van belang dat er een dialoog plaats vindt waarbij alle argumenten, waarden en emoties een plek krijgen.

- 5. De Raad adviseert alle partijen die betrokken zijn bij afwegingen rond fokkerij om de dialoog rondom kloneren en gene-editing pro-actief aan te gaan op basis van het door de Raad gepresenteerde Afwegingskader.*

Bij het fokken van dieren worden ook dieren geboren die niet voldoen aan het fokdoel. Deze dieren worden uitgeselecteerd: er wordt niet mee verder gefokt.

- 6. Fokkers dienen een maatschappelijk aanvaardbare oplossing te hebben hoe om te gaan met 'overtollige', uitgeselecteerde dieren. Deze zijn immers inherent aan de fokkerij.*

6.6.3. Overheid

De overheid is de enige partij die het wettelijk kader en daarmee de randvoorwaarden voor succesvol fokbeleid in de diverse dierhouderijsectoren kan creëren. Deze randvoorwaarden omvatten onder andere een verplichte identificatie en registratie van dieren (voor die diersoorten waar dat technisch haalbaar en betaalbaar is), kaderstellende regels voor stamboeken en andere fokkerijorganisaties (middels het

Fokkerijbesluit) en het creëren van wettelijke inkadering voor private certificeringssystemen (met toezicht op controle voor de deelnemers en individueel, geretribueerd toezicht voor de niet-deelnemers).

De overheid heeft in de vorm van het Fokkerijbesluit een goed instrument in handen om voorwaarden te stellen aan fokkerijorganisaties en stamboeken. Deze voorwaarden zijn veelal van algemene aard, maar hebben een direct effect op de kwaliteit van de fokkerij. Zo kunnen er eisen voor minimale populatiegrootte worden vastgesteld (van belang voor de preventie van inteelt) en kunnen er eisen aan het fokbeleid gesteld worden. De systematiek waarbij rasverenigingen uitsluitend via een door het Fokkerijbesluit aangewezen instantie kunnen worden erkend, zorgt er voor dat niet-willende fokkers zich niet meer aan een centraal fokbeleid kunnen onttrekken door zich te verenigen in een alternatief stamboek.

De afgelopen jaren zijn er diverse stappen gezet. Inmiddels zijn honden opgenomen in het Besluit identificatie en registratie van dieren. Er zijn regels voor het fokken van gezelschapsdieren opgenomen in het Besluit houders van dieren. Er is een algemene paragraaf (art 3.4) opgenomen in het Besluit houders van dieren ter voorkoming van welzijns- en gezondheidsproblemen bij het fokken van gezelschapsdieren. Opvallend is dat een dergelijke paragraaf niet bestaat voor landbouwhuisdieren. Dit zou verankerd kunnen worden in het Besluit houders van dieren.

7. De overheid dient een algemene bepaling om het zover mogelijk voorkomen van welzijns- en gezondheidsproblemen bij het fokken van landbouwhuisdieren wettelijk te verankeren in het Besluit houders van dieren (conform artikel 3.4, fokken met gezelschapsdieren)

8. In het kader van het Fokkerijbesluit dient de overheid te zorgen voor voldoende effectieve eisen aan fokkerijorganisaties en stamboeken. Het Fokkerijbesluit zou derhalve ook betrekking moeten hebben op pluimvee.

6.6.4. Koper en verkoper

Kopers van dieren hebben een directe invloed op de fokkerij, omdat zij de marktvraag voor bepaalde soorten, rassen en typen dieren bepalen. De kopers van dieren zouden zich – uit hoofde van hun verantwoordelijkheid als toekomstige dierhouder – van tevoren moeten vergewissen van de welzijns- en gezondheidsaspecten van het dier dat zij willen gaan kopen.

Kopers van dierlijke producten staan veel verder af van de fokkerij: het daadwerkelijke fokken van bijvoorbeeld varkens vindt helemaal aan het begin van de productieketen plaats, terwijl de koper van varkensvlees helemaal aan het einde van de keten staat. De keuzemogelijkheden van de koper worden sterk bepaald door de retailers. Ook de informatieverstrekking vindt gedeels via de retailers plaats, al vervullen ook non-gouvernementele organisaties in toenemende mate die rol. Idealiter zou de koper van dierlijke producten een goed geïnformeerde, weloverwogen keuze moeten maken uit een breed aanbod van producten. Hierbij tekent de Raad aan dat fokkerij niet losstaat, maar onderdeel is van de dierlijke keten. Fokkerij is daarom altijd een onderdeel van een totaalconcept bij een dierlijk product

Transparantie tegenover de consument is noodzakelijk om er voor te zorgen dat de consument een bewuste keuze kan maken, waarmee hij zijn sturende rol in de productieketen ook daadwerkelijk kan waarmaken.

9. *Bij aankoop maakt de Raad onderscheid tussen de koper van een dier en de koper van een dierlijk product:*

a) *De koper van een dier dient aan de hand van een keur- of kenmerk, danwel aan de hand van een (stamboek)certificaat te kunnen zien dat de dieren die hij koopt uit een verantwoorde, geborgde fokkerij afkomstig zijn. Op deze manier ontstaat er in de markt een meerwaarde voor verantwoorde fokkerij.*

b) *De koper van een dierlijk product dient een bewuste afweging te maken. Fokkerij is daarbij onderdeel van de productieketen. De eindverkopers dienen de koper voldoende, objectieve informatie te verstrekken en hem een voldoende breed keuzepalet te bieden.*

6.6.5. Andere partijen

Dierenartsen en fokkerijondersteunende organisaties hebben op twee niveaus een rol. Ten eerste op het niveau van de beroepsorganisaties. Deze zouden zich pro-actief moeten uitspreken over misstanden in de fokkerij. Bovendien zouden zij met kennis en kunde gevraagd en ongevraagd moeten bijdragen aan het verbeteren van het fokkerijbeleid in de diverse dierhouderijsectoren.

De individuele dierenartspracticus, maar ook de inseminator, fokkerijvoorlichter en dierenspecialzaakhouder hebben een voorlichtende taak jegens zowel fokkers als dierhouders (kopers). De maatschappij verwacht bovendien dat men zich niet inlaat met fokkerij en voortplantingstechnieken waarvan men op grond van zijn professionaliteit kan weten dat deze het welzijn en de gezondheid van dieren onaanvaardbaar aantasten. Voor het maken van een professionele afweging daarover zou het Afwegingskader voor fokkerij en voortplantingstechnieken als leidraad moeten dienen.

In het kader van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de dierenarts¹⁹ en in het kader van de noodzakelijke transparantie in de dierhouderij²⁰ zouden dierenartsen bovendien alle relevante informatie op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid – bijvoorbeeld inzake het voorkomen van erfelijke gebreken en routinematige keizersneden – aan de overheid beschikbaar moeten stellen. De Richtlijn Veterinair handelen inzake welzijnsrisico's bij honden en katten met erfelijke aandoeningen van de KNMvD is hier een goed voorbeeld van.

10. *Dierenartsen en andere betrokken beroepsgroepen dienen hun kennis en kunde in te zetten om bij te dragen aan een verantwoorde fokkerij. Zij doen dit op het niveau van hun beroepsorganisaties onder andere door een actieve inbreng in het politieke en maatschappelijke debat. Als individu informeren zij dierhouder, (potentiële) koper en overheid over relevante aspecten van de fokkerij en vanzelfsprekend laten zij zich niet in met fokkerijpraktijken die het welzijn en de gezondheid van dieren schaden.*

---

¹⁹ Zie RDA-zienswijze *Zichtbaar Beter* (2009)

²⁰ Zie RDA-zienswijze *Verantwoord Houden* (2009)

Bijlage A. Oorspronkelijke vraagstelling

Op 12 november 2009 legde de toenmalige minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit de RDA het volgende vraagstuk voor (brief VDC 09.2219/LA):

“Wat zijn de ontwikkelingen in de fokkerij van landbouw- en gezelschapsdieren, welke invloed hebben deze ontwikkelingen op de gezondheid en het welzijn van landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren, sluiten de ontwikkelingen aan bij de maatschappelijke verwachting en de ambitie voor een duurzame veehouderij in 2023²¹?”

Aanpassing vraagstelling

Deze adviesvraag is in januari 2010 besproken op de plenaire brainstormsessie van de RDA. Vervolgens heeft het RDA-team inventariserend onderzoek gedaan, bestaande uit een literatuurstudie en expertinterviews met enkele raadsleden (sectordeskundigen). De verzamelde informatie gaf aanleiding tot een overleg van de RDA-voorzitter met het ministerie van LNV op hoog ambtelijk niveau, eind april 2010. Samen met LNV is de adviesvraag heroverwogen, aangescherpt en is de oplevertermijn verlengd tot eind 2010. Op verzoek van het Ministerie van LNV is de adviesvraag uitgebreid met een inventarisatie van de ethische aspecten van voortplantingstechnieken bij dieren.

De onderliggende kennisvragen inzake de fokkerij (over de structuur van de fokkerij, over de vigerende regelgeving en over de dierenwelzijns- en diergezondheidsproblemen gerelateerd aan de selectie op erfelijke eigenschappen) lijken al grotendeels beantwoord. Ook zijn er al veel aanbevelingen gedaan om tot verbeteringen te komen.

Daar waar er nog ‘witte vlekken’ op kennisgebied zijn zal de RDA deze duiden en, indien mogelijk, invullen. Het vergelijken van de verschillende dierhouderijsectoren is nog niet eerder structureel gedaan en kan een meerwaarde hebben: waarom kan de ene sector een probleem wel succesvol aanpakken en wat moet er in andere sectoren veranderen om dat ook te kunnen? Voor het duiden van de verschillende verantwoordelijkheden en rollen zal de RDA- zienswijze *Verantwoord Houden* als leidraad dienen.

Subvragen

Bij deze adviesvraag heeft de minister van LNV de volgende subvragen geformuleerd:

1. Hoe is de sector georganiseerd? Wie zijn de belangrijkste spelers? Wie bepaalt de huidige fokrichting?
2. Wat zijn belangrijkste ontwikkelingen in de fokkerij die van invloed zijn op het welzijn en de gezondheid van dieren?
3. Wat is de vigerende nationale en internationale wet- en regelgeving?
4. Welke zorgen leven er bij de politiek en maatschappij over de fokkerij?
5. Wat zijn de belangrijkste welzijns- en diergezondheidsproblemen?
6. Wat zijn de belangrijkste ethische vraagstukken?

---

²¹ In de brief van de minister van LNV aan de Tweede Kamer, datum 16 januari 2008 (28 973, nr. 18) staat de volgende definitie: In 15 jaar moet de veehouderij in Nederland zich hebben ontwikkeld tot een in alle opzichten duurzame veehouderij, met een breed draagvlak in de samenleving. De minister definieert een duurzame veehouderij als een veehouderij die produceert met respect voor mens, dier en milieu waar ook ter wereld.

7. Hoe met deze zorgen om te gaan en door wie?
8. Wie is waarvoor verantwoordelijk? Is er een rol voor de overheid weggelegd? Zo ja, welke? Zo nee, waarom niet?

Bijlage B. Lijst van geraadpleegde bedrijven en organisaties

CRV

De Dierenbescherming

The European Forum of Farm Animal Breeders (EFFAB)

Hendrix Genetics

De Raad van Beheer op Kynologisch Gebied